e-ISSN: 2789-6919

Elmi Tədqiqat

Beynəlxalq Elmi Jurnal

Scientific Research

International Scientific Journal

ELM VƏ TƏHSİLİN ƏSASLARI
XIV BEYNƏLXALQ ELMİ KONFRANS

FUNDAMENTALS OF SCIENCE AND EDUCATION
XIV INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE

ELMİ TƏDQİQAT

Beynəlxalq Elmi Jurnal

ELM VƏ TƏHSİLİN ƏSASLARI

XIV BEYNƏLXALQ ELMİ KONFRANS

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

SCIENTIFIC RESEARCH

International Scientific Journal

FUNDAMENTALS OF SCIENCE AND EDUCATION

XIV INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE

(01.07.2025)

Bakı – Baku

2025

Beynəlxalq indekslər / International Indices

e-ISSN: 2789-6919
DOI: 10.36719

© Jurnalda çap olunan materiallardan istifadə edərkən istinad mütləqdir.
© It is necessary to use reference while using the journal materials.
© aem.az
© info@aem.az

TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ

Sədr

Prof. Dr. Elçin İBRAHİMOV, Qarabağ Universiteti / Azərbaycan

Sədr müavinləri

Prof. Dr. Təranə HACIYEVA, Bakı Mühəndislik Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Coanna MARŞALEK-KAVA, Nikolay Kopernik Universiteti / Polşa

Məsul katib

Assos. Prof. Dr. Sevinc SADIQOVA, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan

ÜZVLƏR

Prof. Dr. Kərim ŞÜKÜROV, AMEA A. A. Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu / Azərbaycan
Prof. Dr. Əziz SANCAR, Çapel-Hill Şimali Karolina Universiteti / ABŞ
Prof. Dr. Vaqif ABBASOV, ARETN Akademik Y. H. Məmmədəliyev adına Neft-Kimya Prosesləri İnstitutu / Azərbaycan
Prof. Dr. Səyyarə İBADULLAYEVA, ARETN Botanika İnstitutu / Azərbaycan
Prof. Dr. Nikolay BRİKO, İ.M.Seçenov adına Birinci Moskva Dövlət Tibb Universiteti / Rusiya
Prof. Dr. Eldar VƏLİYEV, Milli Texniki Universitet / Ukrayna
Prof. Dr. Rüfət RÜSTƏMOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Fəxrəddin YUSUBOV, Azərbaycan Texniki Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Arzu SƏRDARLI, Kanada Birinci Millətlər Universiteti / Kanada
Prof. Dr. Cihan ÖZDEMİR, Biləcik Şeyx Edəbali Universiteti / Türkiyə
Prof. Dr. Leyla İMAMƏLİYEVA, Bakı Slavyan Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Hacı HƏSƏNOV, AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu / Azərbaycan
Prof. Dr. Dünya BABANLI, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Mehmet KARATAŞ, Necmettin Erbakan Universiteti / Türkiyə
Prof. Dr. Əkbər AĞAYEV, Sumqayıt Dövlət Universiteti / Azərbacan
Prof. Dr. Əli ZALOV, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV, "İpək Yolu" Beynəlxalq Turizm və Mədəni İrs Universiteti / Özbəkistan
Prof. Dr. Funda TOPRAK, Ankara Yıldırım Beyazıt Universiteti / Türkiyə
Prof. Dr. Elşad MİRBƏŞİR OĞLU, Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası / Azərbaycan
Prof. Dr. Yelena ŞIŞKİNA, Həştərxan Dövlət Memarlıq-İnşaat Mühəndisliyi Universiteti / Rusiya

Prof. Dr. Yaqub BABAYEV, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. İya ZUMBULADZE, Kutaisi Dövlət Universiteti / Gürcüstan
Prof. Dr. Yasin BABAYEV, Naxçıvan Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Turhan ÇETİN, Qazi Universiteti / Türkiyə
Prof. Dr. Rajeş KUMAR, Mərkəzi İpək İdarəsi, Tekstil Nazirliyi / Hindistan
Prof. Dr. Andrei VOLODIN, Regina Universiteti / Kanada
Prof. Dr. Eldar VƏLİYEV, Milli Texniki Universitet / Ukrayna
Prof. Dr. Həmzəağa ORUCOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Anar KAZIMOV, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Cəlaləddin MƏMMƏDOV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Ceyran MAHMUDOVA, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Əmir ƏLİYEV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Uuganbayar MYAGMARSUREN, Monqolustan Dövlət Universiteti / Monqolustan
Prof. Dr. Nadir İLHAN, Ahi Evran Universiteti / Türkiyə
Prof. Dr. Valeriy LİSENKO, Ümumrusiya Meteoroloji Xidmət Elmi-Tədqiqat İnstitutu / Rusiya
Prof. Dr. Saodat MUXAMEDOVA, Daşkənd Dövlət Özbək dili və Ədəbiyyatı Universiteti / Özbəkistan
Prof. Dr. Məhərrəm MƏMMƏDLİ, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Yaqut HACIYEVA, Azərbaycan Tibb Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. İradə HÜSEYNOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Qərib MÜRŞÜDOV, Molekulyar Biologiya Tədqiqat İnstitutu / Böyük Britaniya
Prof. Dr. Zahid MƏMMƏDOV, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. İntiqam CƏBRAYILOV, Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu / Azərbaycan
Prof. Ali AZQANİ, Tayler Texas Universiteti / ABŞ
Assoc. Prof. Dr. Cəbi BƏHRAMOV, AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. İosefina BLAZSANİ-BATTO, Rumın Dili və Mədəniyyəti Mərkəzi / Rumıniya
Assoc. Prof. Dr. Mehriban İMANOVA, Naxçıvan Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Sevinc RUİNTƏN, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Mübariz ƏSƏDOV, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Urfan HƏSƏNOV, Gəncə Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Əliş AĞAMİRZƏYEV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Səbinə TANRIVERDİYEVA, Bakı Slavyan Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Kulaş MAMİROVA, Qazaxıstan Milli Qadın Pedaqoji Universiteti / Qazaxıstan
Assoc. Prof. Dr. Andrey RAGULİN, Rusiya Federasiyasının DİN Moskva Universiteti / Rusiya
Assoc. Prof. Dr. Leyla ƏLİYEVA, Qarabağ Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Zabitə TEYMURLU, Bakı Mühəndislik Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Sadıq QARAYEV, ETN, Botanika İnstitutu / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. İradə KƏRİMOVA, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Mahir HACIYEV, Heyvandarlıq Elmi-Tədqiqat İnstitutu / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Qərənfil QULİYEVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Elov BOTİR, Ə.Nəvai adına Daşkənd Dövlət Özbək Dili və Ədəbiyyatı Universiteti / Özbəkistan
PhD Tomas SMEDLEY, Cenevrə Kolleci, Pensilvaniya / ABŞ

THE ORGANIZING COMMITTEE

Chairman

Prof. Dr. Elchin IBRAHIMOV, Karabakh University / Azerbaijan

Deputy chairmen

Prof. Dr. Tarana HAJIYEVA, Baku Engineering University / Azerbaijan

Prof. Dr. Joanna MARSZALEK-KAWA, Nicolaus Copernicus University / Poland

Executive secretary

Assoc. Prof. Dr. Sevinj SADIGOVA, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan

MEMBERS

Prof. Dr. Karim SHUKUROV, ANAS Institute of History and Ethnology named after A.A.Bakikhanov / Azerbaijan
Prof. Dr. Aziz SANJAR, University of North Karolina at Chapel Hill / USA
Prof. Dr. Vagif ABBASOV, Institute of Petrochemical Processes named after Academician Y. H. Mammadaliyev of MSERA / Azerbaijan
Prof. Dr. Sayyara IBADULLAYEVA, Institute of Botany of MSERA / Azerbaijan
Prof. Dr. Nikolay BRIKO, First Moscow State Medical University named after I.M.Sechenov / Russia
Prof. Dr. Eldar VALIYEV, National Technical University / Ukraine
Prof. Dr. Rufat RUSTAMOV, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Faxraddin YUSUBOV, Azerbaijan Technical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Arzu SARDARLI, First Nations University of Canada / Canada
Prof. Dr. Jihan OZDEMIR, Bilecik Şeykh Edebali University / Turkey
Prof. Dr. Leyla IMAMALIYEVA, Baku Slavic University / Azerbaijan
Prof. Dr. Haji HASANOV, Institute of History and Ethnology named after A.A.Bakikhanov of ANAS/ Azerbaijan
Prof. Dr. Dunya BABANLI, Azerbaijan State Oil and Industry University / Azerbaijan
Prof. Dr. Mehmet KARATASH, Nejmettin Erbakan University / Turkey
Prof. Dr. Akbar AGHAYEV, Sumgayit Statet University / Azerbaijan
Prof. Dr. Ali ZALOV, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV, "Silk Road" International University of Tourism and Cultural heritage / Uzbekistan
Prof. Dr. Funda TOPRAK, Ankara Yildirim Beyazit University / Turkey
Prof. Dr. Elshad MIRBASHIR OGHLU, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Azerbaijan / Azerbaijan
Prof. Dr. Yelena SHISHKINA, Astrakhan State University of Architecture and Construction Engineering / Russia

Prof. Dr. Yagub BABAYEV, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Iya ZUMBULADZE, Kutaisi State University / Georgia
Prof. Dr. Yasin BABAYEV, Nakhchivan State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Turhan CHETIN, Gazi University / Turkey
Prof. Dr. Rajesh KUMAR, Ministry of Textiles, Central Silk Office / India
Prof. Dr. Andrei VOLODIN, Regina University / Canada
Prof. Dr. Eldar VALIYEV, National Technical University / Ukraine
Prof. Dr. Hamzaagha ORUJOV, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Anar KAZIMOV, Azerbaijan State University of Economics / Azerbaijan
Prof. Dr. Jalaladdin MAMMADOV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan
Prof. Dr. Jeyran MAHMUDOVA, Azerbaijan State University of Culture and Arts / Azerbaijan
Prof. Dr. Amir ALIYEV, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Uuganbayar MYAGMARSUREN, Monqolustan Dövlət Universiteti / Monqolustan
Prof. Dr. Nadir ILHAN, Ahi Evran University / Turkey
Prof. Dr. Valery LISENKO, All-Russian Metrological Service Research Institute / Russia
Prof. Dr. Saodat MUKHAMEDOVA, Tashkent State University of Uzbek Language and Literature / Uzbekistan
Prof. Dr. Maharram MAMMADLI, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Yagut HAJIYEVA, Azerbaijan Medical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Irada HUSEYNOVA, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Garib MURSHUDOV, Research Institute of Molecular Biology / Great Britain
Prof. Dr. Zahid MAMMADOV, Azerbaijan State University of Economics / Azerbaijan
Prof. Dr. Intigam JABRAYILOV, Institute of Education of the Republic of Azerbaijan / Azerbaijan
Prof. Ali AZGANY, University of Texas at Tyler / USA
Assoc. Prof. Dr. Jabi BAHRAMOV, Institute of History and Ethnology named after A.A.Bakikhanov of ANAS / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Iosefina BLAZSANI-BATTO, Romanian Language and Cultural Center / Romania
Assoc. Prof. Dr. Mehriban IMANOVA, Nakhchivan State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Sevinj RUINTAN, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Mubariz ASADOV, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Urfan HASANOV, Ganja State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Alish AGAMIRZEYEV, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Sabina TARVERDIYEVA, Baku Slavic University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Kulash MAMIROVA, Kazakhstan National Woman Pedogogical Institute / Kazakhstan
Assoc. Prof. Dr. Andrey RAGULIN, Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation / Russia
Assoc. Prof. Dr. Leyla ALIYEVA, Karabakh University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Zabita TEYMURLU, Baku Engineering University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Sadiq GARAYEV, Institute of Botany of MSERA/ Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Irada KARIMOVA, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Mahir HAJIYEV, Animal Husbandry Scientific Research Institute / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Garanfil GULIYEVA, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Elov BOTIR, Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after A.Navai / Uzbekistan
PhD Thomas SMEDLEY, Geneva College in Beaver Falls, Pennsylvania / USA

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR
HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Ayşən Məmmədrzayeva
S.Məmmədova adına 110 №-li
tam orta məktəb, Qaradağ rayonu
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
https://orcid.org/0009-0006-9899-9757
zeyd.mammadov.11@mail.ru

Ədəbiyyatın elm sahəsi kimi təhsildə rolu: şəxsiyyətin formalaşmasına elmi və pedaqoji baxış

Açar sözlər: *təlim, tərbiyə məsələləri, ədəbiyyat, təhsil, şagird*
Keywords: *upbringing, problem of upbringing, literature, education, pupil*

Müasir dövrdə təhsilin məqsədi yalnız informasiya ötürmək deyil, eyni zamanda yaradıcı, tənqidi düşünən, milli və bəşəri dəyərlərə sahib şəxsiyyət yetişdirməkdir. Bu kontekstdə ədəbiyyatın elm sahəsi kimi təhsildə rolu danılmazdır. Ədəbiyyat, insanın mənəvi dünyasını, düşüncə tərzini və sosial davranış modelini formalaşdıran mühüm vasitə olmaqla yanaşı, həm də elmi analizin və nəzəri təhlilin obyekti kimi çıxış edir. Ədəbiyyat yalnız estetik zövq formalaşdırmır, həm də həyatın psixoloji qatlarını öyrətməklə, insana özünü və cəmiyyəti dərk etməyə kömək edir. Filologiyanın əsas qolunu təşkil edən ədəbiyyatşünaslıq, mətnin strukturunu, semantikasını və mədəni-tarixi kontekstlərini araşdırmaqla ədəbiyyatı bir elm

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

kimi təhlil edir. Bu baxımdan, təhsil prosesində ədəbiyyatın yalnız məlumatverici deyil, tərbiyəvi və dünyagörüşü inkişafetdirici funksiyaları ön plana çıxır. Təhsil sistemində elmi yanaşma-mətnin strukturu, anlam qatları və kontekstual əlaqələr-tənqidi düşüncə və analitik qabiliyyətin inkişafına zəmin yaradır. Ədəbiyyat çox zaman yalnız emosional təsir vasitəsi, estetik zövq formalaşdıran sahə kimi qəbul edilsə də, əslində onun elmi və pedaqoji potensialı müasir təhsil sistemində əvəzsiz rol oynayır. Ədəbiyyat, insan həyatının, cəmiyyətin və fərdi psixologiyanın müxtəlif mərhələlərini dərinliklə təhlil edən çoxqatlı bir intellektual sistemdir. Bu səbəbdən ədəbiyyat həm sənət, həm də elm sahəsi olaraq özünəməxsus statusa malikdir. Ədəbiyyatşünaslıq - ədəbiyyatın nəzəri əsaslarını, janrlarını, üslub və bədii strukturunu, ideya-məzmun qatlarını tədqiq edən bir elm sahəsidir. Bu elm müxtəlif metodoloji yanaşmalara – strukturalizm, hermenevtika, semiotika, diskurs təhlili və s. əsaslanaraq, ədəbi mətnin sadəcə oxunması ilə kifayətlənmir, onun tarixi, mədəni, sosial və psixoloji bağlamlarının elmi təhlilini zəruri edir. Ədəbiyyat həm də digər humanitar sahələrə - fəlsəfə, tarix, psixologiya, sosiologiya və dilçiliklə qarşılıqlı əlaqə içində inkişaf edir. Bu interdisiplinar xarakter ədəbiyyatı geniş elmi araşdırma sahəsinə çevirir. Elmi düşüncə tərzinin formalaşmasında ədəbiyyatın bu çoxşaxəli təbiəti mühüm rol oynayır.

Digər tərəfdən, ədəbiyyat həm də fərdi təcrübələrin ümumiləşdirilməsi, həyatın mənasının axtarışı və insan varlığının təhlili ilə məşğul olduğu üçün fəlsəfi mahiyyət daşıyır. Bu isə onun elmi dəyərini və təhsildəki tərbiyəvi gücünü daha da artırır. Təhsil prosesinin əsas məqsədi yalnız bilik ötürmək deyil, həm də şagirdin şəxsiyyət kimi formalaşmasına, mənəvi-əxlaqi dəyərlərlə zənginləşməsinə və tənqidi düşüncə qabiliyyətinin inkişafına nail olmaqdır. Bu məqsədlərə

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

çatmaqda ədəbiyyatın rolu əvəzolunmazdır. Ədəbiyyat insanın daxili aləmini kəşf etməyə, empati qurmağa, həyatı və insan münasibətlərini daha dərindən anlamağa imkan yaradan vasitədir. Ədəbiyyatın təhsildəki funksiyalarını aşağıdakı istiqamətlər üzrə qruplaşdırmaq olar:

1.Estetik-tərbiyəvi funksiya - ədəbiyyatın bədii təsvir vasitələri insanda gözəllik duyumunu, estetik zövqü formalaşdırır. Klassik və müasir ədəbiyyat nümunələri vasitəsilə şagirdlər həyat, sevgi, fədakarlıq, ədalət, qəhrəmanlıq və digər mənəvi dəyərləri tanıyır, mənimsəyir. Bu proses insanın daxili aləminin zənginləşməsinə və şəxsiyyətin bütövləşməsinə xidmət edir.

2.İdraki və dünyagörüş formalaşdırıcı funksiya - ədəbi mətnlər müxtəlif dövrləri, xalqları, mədəniyyətləri və insan xarakterlərini əks etdirir. Bu isə şagirdin dünyagörüşünün genişlənməsinə səbəb olur. Ədəbiyyat vasitəsilə tarixə, mədəniyyətə, psixologiyaya, fəlsəfəyə münasibət formalaşır. İnsan özünü cəmiyyətin bir hissəsi kimi dərk edir.

3.Dil və ifadə bacarığının inkişafı - ədəbiyyat həm də dilin ən gözəl, ən zəngin formasıdır. Ədəbiyyat nümunələrinin təhlili zamanı şagirdlər dilin incəliklərinə bələd olur, ondan poetik istifadə imkanlarına malik olurlar. Ədəbiyyatın tədrisi yalnız mətnin məzmununun ötürülməsi ilə kifayətlənməməlidir. Ədəbi əsərlərə elmi-metodoloji yanaşma, onların bədii strukturu, ideya-estetik dəyəri və kontekstual anlamı əsasında qurulduqda şagirdlərdə dərin düşüncə təfəkkürü formalaşır. Tədris prosesində ədəbiyyata elmi baxış, həm müəllimin yanaşma tərzini, həm də şagirdin mətnlə münasibətini keyfiyyətcə dəyişdirir. Müasir kurikulumlarda ədəbiyyat fənninin məqsədi yalnız mətnləri öyrətmək deyil, şagirdin idraki və emosional inkişafına yönəlik fəaliyyətlərin təşkili ilə onun şəxsiyyətinə təsir göstərməkdir. Bu məqsədlə kurikulumda təqdim edilən ədəbi nümunələrin seçimi, təqdimat forması və təhlil

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

yanaşmaları elmi əsaslara söykənməlidir. Mətndəki simvolizm, metaforik qat, ideoloji məna və estetik təcəssüm şagirdə yalnız informativ deyil, intellektual və mənəvi təsir də göstərməlidir. Ədəbi mətnlərin tədrisində istifadə olunan metodlar-problemli təhlil, kontekstual oxu, assosiativ düşüncə, diskussiya və müqayisəli yanaşma – məzmunun şagird tərəfindən mənimsənilməsini, onun fərdi münasibətinin formalaşmasını təmin edir. Mətnin yalnız informativ deyil, semantik və fəlsəfi qatlarını açmaq üçün bu cür elmi yanaşmalar zəruridir. Beləliklə, aparılan təhlillər göstərir ki, ədəbiyyat təkcə bədii-estetik zövq formalaşdıran sahə deyil, həm də zəngin elmi potensiala malik olan mühüm bir elm sahəsidir. Onun təhsildəki funksiyaları-şəxsiyyətin formalaşması, dünyagörüşün genişlənməsi, analitik və yaradıcı düşüncənin inkişafı – ümumtəhsil sisteminin məqsədləri ilə bilavasitə əlaqəlidir. Ədəbiyyat insana özünü və cəmiyyəti dərk etmək üçün imkan yaradır, bu da onun müasir pedaqoji mühitdə əvəzolunmazlığını bir daha sübut edir. Ədəbiyyatın tədrisi yalnız məzmun ötürmək yox, həm də düşüncə formalaşdırmaqdır, bu isə onun tədrisində elmi yanaşmanı, nəzəri təhlil bacarıqlarını və metodoloji əsasları zəruri edir. Müəllim hazırlığında və kurikulum tərtibində bu amillərin nəzərə alınması təhsilin keyfiyyətinə əhəmiyyətli təsir göstərir.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

Zumradkhan Khatamova
Central Asian Medical University
https://orcid.org/0009-0001-4058-2194
zumradkhankhatamova@gmail.com

The Problem of Income on the Foundation Properties in the Financial System of the Kokand Khanate

Keywords: *endowment, finance, income, mosque, officials*
Açar sözlər: *vəqf, maliyyə, gəlir, məscid, məmurlar*

It is known from the sources that although the party with the advantage in obtaining income through waqf properties in the Kokan Khanate had a direct and indirect negative effect on the total income of the state, the rulers of the country supported the expansion and development of waqf properties as much as possible (Troitskaya, 1969). Based on the analysis of archival documents, it was found that the categories of people who can receive financial income through endowments are the following:

- High-ranking scholars and clergy (who received large financial income through various waqf institutions). For example, scholars worked in waqf institutions in positions such as mudarris, mutawalli, imam, qari, and personally received a certain percentage (10%) of waqf income (Nalivkin, 1886). It reveals the distribution of funds and the directions of expenditure.

-The fact that waqf properties in the khanate had two levels, that is, waqf properties could be exempt from state taxes (in a privileged state), or they could exist under tax. Therefore, financially privileged classes, including the powerful, owners of

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

suyurgol, tarkhans, and sole proprietors, were completely or partially exempt from state taxes. This situation indicates that there was a policy of tax privileges in the Kokand financial system (Ivanov, 1937). The income from the personal property of the above-mentioned officials, or rather, representatives of the class, remained in their own hands, without reaching the state treasury. Of course, this led to a reduction in taxes for the state finances. Officials related to the financial system of Kokand Khanate (hokims, mutavallis, elders) used their functions in the waqf and tax system and received financial benefits. This situation shows a system where financial decentralization, personal enrichment through positions is possible.

In several sources related to the history of the Kokand Khanate, the issue of complete exemption from taxes and obligations of the property converted into a waqf is mentioned. Only the ruler himself had the right to completely exempt the properties turned into waqf from taxes and duties (Khatamova, 2021). This situation indicates that the waqf properties were not considered as a source of tax in the state financial system, but as a socio-spiritual resource exempt from tax. This determines the dual importance of the waqf institution in the formation of the state budget. The first shows that it was not a source of income, and the second - it was manifested as a private fund managed by donations. A deeper analysis of this issue proved that the waqf properties had a political and social influence on state governance: “The memorandum given to Eshan Mawlavi Mehmonkhan stated that the entire mahalla, along with the waqf properties attached to his madrasa, was exempt from taxes” (Xatamova, 2023).The fact that the charter mentions the exemption of an entire mahalla from taxes indicates that this was not only a financial decision, but also a high socio-political gift. By granting such legal and economic privileges to highly trusted

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

individuals (for example, the Namangan-based maulvi M.), the Khan's power rested on the religious elites, who in turn exerted influence over the population.

1.Endowments and privileged entities in the financial system of the Kokand Khanate:

2.Such documents — “khanate charters and decrees” — demonstrate an asymmetrical approach to the tax system. Taxes were not applied equally to everyone, but there were subjects who were exempted from taxes depending on their social status, position, or religious affiliation. This indicates the existence of a vertical structure of state finances, a hierarchy, and a system of preferences.

Although the dominance in income generation through waqf properties in the Kokand Khanate had a direct and indirect negative impact on the overall state revenue, sources show that the rulers of the country supported the expansion and development of waqf properties as much as possible. Waqfs served as a significant financial resource, especially for high-ranking ulema and clergy, who held positions such as mudarris, mutawalli, imam, and qari, personally receiving a certain percentage of waqf revenues. This financial flow helps clarify the distribution of funds and expenditure directions.

Waqf properties in the Kokand financial system had two levels: some were fully or partially exempt from state taxes. These tax privileges supported financially powerful groups such as iqtadars, suyurgol owners, tarhons, and single proprietors, indicating the existence of a tax exemption policy in the Kokand tax system. This resulted in a decrease in tax revenues entering the state treasury. Moreover, officials related to the Kokand financial system — governors, mutawallis, and elders — exploited their positions in the waqf and tax systems for personal financial gain. This reflects a system with financial

decentralization and opportunities for personal enrichment through office. Overall, waqf properties played an important role in the social and economic structure of the Kokand state, but the inequalities and tax privileges in this financial system negatively affected state revenues.

References

1. Xatamova, Z. (2023). Iz istorii denezhnoy politiki v finansovoy systeme Kokanskogo Khanstva. *Aktualnye problemy istorii Uzbekistana*, 1(1), 327–336. izvlecheno nounhttps://inlibrary.uz/index.php/history-of-uzbekistan/article/view/16511
2. Ivanov, P.P. (1937). Udelnye zemli. *Zapiski Instituta vostokovedeniya AN SSSR*, T.5. s.56-89.
3. Khatamova, Z. (2021). *Expenditure of income from taxes and levies in the Kokand khanate*: https://doi. org/10.47100/conferences. v1i1. 1230. In research support center conferences (No. 18.05).
4. Khan, M.H. (n.d.). *Excellent at-Tawarikh*. OWN FASHION. Manuscript. 470 b, sheet 452.
5. Nalivkin, V. (1886). *A brief history of the Kokand Khanate*.
6. Troitskaya, A.L. (1969). *Materialy po istorii Kokandkogo khanstva XIX c. Science*.

Elm və Təhsilin Əsasları **XIV Beynəlxalq Elmi Konfrans**
01 iyul 2025 / 17-21
***Fundamentals of Science and Education* XIII International Scientific Conference**
01 july 2025 / 17-21
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

Sədaqət İsgəndərova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
https://orcid.org/0000-0002-6582-589X
elmiraygun2014@gmail.com

Şagirdlərdə şüurlu intizam tərbiyəsinin formalaşdırılması

Açar sözlər: *müəllim, valideyn, şagird, məktəb, nizam-intizam qaydaları*
Keywords: *teacher, parent, student, school, discipline rules*

Məktəbdə təlim-tərbiyə işinin təşkili fəaliyyətin başlanğıc və davamının uğurlu olmasının təminatıdır. Tam təhsil mühiti yaratmaq və əsas məqsədə çatmaq nizam və intizamdan, qaydaların tətbiqindən asılıdır. Müasir təlim metodları məktəbdə şagirdi dövrün tələblərinə uyğunlaşa biləcək bir şəxsiyyət kimi formalaşdırmaqdan əlavə, eyni zamanda qarşısına bir çox vəzifələr qoyur. Şagirddə yaş və fiziologiya ilə bağlı olaraq yaranan xarakter və davranış pozulmalarının qarşısını almaq və vaxtında istiqamətləndirərək korreksiya etmək bu vəzifələrin ən birincisidir. Çünki sağlam düşüncə tərzi formalaşdırmadan, sağlam cəmiyyət yaratmadan sağlam və əsaslı təhsildən söhbət gedə bilməz. Bu baxımdan azyaşlı uşaqlara nağıl terapiya üsulundan, yuxarı siniflərdə isə bədii animasiya filmlərinin təqdimatından istifadə edərək şüuraltı tərbiyə edərək istiqamətləndirən metoddan istifadə olduqca effektiv bir üsul olardı. Müasir psixologiyada bu üsuldan istifadə olunur və bu metod şagirddə yaradıcı bacarıqların inkişafına, şüurun genişləndirilməsinə, daxili qorxu və komplekslərinin aradan

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

qaldırılmasına şərait yaradır. Bu üsulla uşaqlarda dərin psixoloji sarsıntıları belə korreksiya etmək mümkün olur.

Nağıl terapiyası. Bəs nağıl terapiya nədir? Uşaqlıqdan dinlədiyimiz nağıllar həmişə bizə yol göstərmişdir. Amma çağdaş dövrümüzün problemləri, şagirdlərdə dövrlə əlaqəli psixoloji pozuntular və ya şagirdin yaş və fiziologiyası ilə bağlı hərəkətlər, davranışda olan dəyişikliklər bizdən bu məsələdə daha məsuliyyətli və daha diqqətli olmağı tələb edir. Məlum məsələdir ki, təlim - tərbiyədə birbaşa hədəf olunanın söylənilməsi, izah olunması son dövrlərdə effektiv nəticə vermir. Bu, tədris prosesində də belədir. Təlim-tərbiyə prosesində də. Çünki, fəal dərsdə müəllim yeni dərsi izah etmək əvəzinə, şagirdin əsasən nəticəyə özünün çatmasına nail olmalıdır. Yəni müəllim vasitəçi olmalı, yol göstərən olmalıdır, şagirdinin pillə-pillə təlim nəticəsinə çatmasına şərait yaratmalıdır.

Nağıl terapiya məhz buna görə müasir psixologiyada geniş tətbiq olunur. Müasir tədrisdə, tədris prosesi zamanı motivasiya mərhələsində nağıllardan geniş istifadə olunması şagirdin dolayı yolla şüuraltı təlim-tərbiyə istiqaməti götürəcəyi bir metoddur. Tədrisdə bu metoddan o qədər də geniş istifadə olunmur. Amma bu, olduqca effektiv bir metoddur. Məsələn, şagirdə düzlük, əməyi sevmək, sədaqət, vətənə məhəbbət kimi əxlaqi dəyərlər artıq "əməyi sevməliyik, sadiq olmalıyıq" şəklində birbaşa deyil, dolayı yolla şüuraltına yönəldilməlidir. Belə bir nümunəyə baxaq: "Günlərin bir günü düzənlikdə qoca bir şir yatmışdı. Bir siçan onun üstünə çıxıb o yan bu yana qaçmağa başladı. Şir oyanıb siçanı tutdu. Siçan yalvarmağa başladı. O, şirə dedi: "Əgər məni buraxsan, sənə yaxşılığım dəyər". Şir siçanın bu sözlərinə güldü, ancaq ona dəymədi. Bir gün şir tələyə düşdü. O nə qədər çalışsa da, torun möhkəm iplərini qıra bilmədi. Açıqlanmış şir var gücü ilə nərildəyirdi. Şirin nəriltisini

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

eşıdən siçan özünü ona yetirdi. Torun kəndirlərini gəmirməyə başladı. Nəhayət, şir canını tordan qutardı. O, siçana dedi: "O vaxt mən sənin sözlərinə güldüm. Ancaq, sən demə, siçanın da şirə yaxşılığı dəyərmiş."

Belə bir nağılı danışmaqla artıq şagirdə şüuraltında lazımi məsələni yeritmiş oluruq. Yəni şagird şir və siçanın timsalında, bütün varlıqların, insanların fiziki gücündən, imkanından asılı olmadan birinin digərindən üstün olmadığı fikrini dərk etmiş olur. Əslində bu metodla şagirdləri sadəcə "dərs " adına, qiymət almaq üçün öyrəndikləri bədii ədəbiyyata marağı da artırmış olarıq. Azyaşlı uşaqlarla isə bu metodu daha əyləncəli hala gətirə, nağılları kuklaların vasitəsilə canlandıra bilərik. Şagirdə ilk öncə lazımi personajı sevdirməli, mənfi xüsusiyyətli personaja qarşı nifrət yaratmalıyıq. Bu yolla biz məqsədimizə doğru daha bir addım atmış olarıq. Daha sonra onun vasitəsilə lazımi məlumatı uşağın şüuraltına yeridə bilərik. Yəni şagird artıq özü belə bilmədən sevdiyi, nifrət etdiyi personajlarda sevəcəyi, nifrət edəcəyi insani, əxlaqi dəyərləri mənimsəmiş olur. Uşaq tərbiyəsində məsuliyyət daşıyan hər bir insan başa düşməlidir ki, pis uşaq yoxdur, pis tərbiyəçi və yanlış seçilən tərbiyə metodları vardır.

Amerikalı psixoloq Fred Jones "Tərbiyə üçün xüsusi zaman ayrılmalıdır" fikrinin əksinə olaraq, təlim zamanı tədris olunan mövzu və fəaliyyətlər vasitəsilə tərbiyənin təbliğ olunması fikrini müdafiə edir. Bu fikrə istinad edərək, təlim zamanı şagirdləri qruplara bölərək müəyyən mövzularda, müxtəlif təlimlər etməklə onların bir-birilə daha asan və interaktiv ünsiyyət qurmalarına yardım etmiş olarıq. Mövzular dərs planına, uşaqların yaş və xarakterlərinə uyğun olaraq seçilməlidir. Bu zaman şagirdləri qruplara ayıraraq, bir qrupa bu mövzunun müsbət cəhətlərini - üstünlüklərini, digər qrupa isə mənfi cəhət və çatışmazlıqlarını müzakirə etmə tapşırığı verilir.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

Həmin mövzu ətrafında müzakirələrin aparılması ilə onlar yaxşı və pisi, doğru və yanlışı öyrənmiş olacaqlar. Eyni zamanda müəllimin bu mövzunun tərbiyəvi xüsusiyyətlərini vurğulaması da qarşıya qoyulmuş məqsədin tam və dolğun şəkildə yerinə yetirilməsinə şərait yaradacaqdır. Bu metodun digər üstün cəhəti şagirdlərin bir-biri ilə işləmə və bir-birini dinləmə bacarığı formalaşacaqdır. Müəllimin nizam-intizam mövzusunda rolu əvəzsizdir. Metodun doğru seçilməsi uğurlu nəticə almaq üçün vacib olduğundan onun da bir sıra vəzifələri vardır: şagirdləri yaxından tanımalı, sinifdə fəaliyyətlər təşkil etməli, nizam – intizam mövzularına dair tapşırıqlar təşkil etməli, problemli davranışlar edən şagirdlərə kəskin töhmət verməkdən yayınmalı, lakin bu davranışın səbəbini araşdırmalı və yanlış davranışa görə müəyyən cəza verməli, şagirdlər köməyə ehtiyac duyduqda (məs: şagirdlər arasında mübahisə və ya münaqişənin sonlandırılması) onlara fərdi yanaşmalıdır. Bu davranışlar vasitəsilə müəllim həm məhdudiyyətləri aradan qaldırır, həm də tərbiyəvi təlimi təşkil etmiş olur.

Məktəb psixoloqu. Məktəblərdə psixoloqların olması da vacib mövzulardandır. Dövrümüzdə psixoloji xidmətin tam təşəkkül tapmasına baxmayaraq, bir çox təhsil ocaqlarında psixoloqların fəaliyyətinə baş vurulur. Psixoloji xidmətin əsas ən başlıca səbəbi pedaqoji işçilərin, rəhbərlik və valideynlərin əməkdaşlığı nəticəsində şagirdlərin psixoloji vəziyyətinin, meyillərinin, ailə vəziyyətinin, təhsil fəaliyyətinin öyrənilməsi ilə onları doğru yönləndirmək, onlara düzgün psixoloji dəstək göstərməkdir. Bunda əsas məqsəd şagirdlərin təhsil nailiyyətlərinin artırılması, mənfi davranışları aradan qaldırmaqla müsbət davranış modelinin formalaşdırılması və onların psixoloji sağlamlığını dəstəkləməklə mənəvi aləmlərinin zənginləşdirilməsindən ibarətdir.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

Bu, eyni zamanda həm təhsil müəssələrində sağlam və təhlükəsiz mühitin yaranmasına, həm də ailə-məktəb münasibətlərinin tənzimlənməsinə yardımcı olur. Məktəblərdə psixoloji təlimlərin keçirilməsi həm pedoqoji işçilərin, həm rəhbərliyin, həm də valideynlərin maarifləndirilməsi və məlumatlandırılması onların şagirdlərə qarşı daha həssas yanaşmasına səbəb olacaqdır.

Beləliklə, nizam-intizam qaydalarının təmin edilməsi şagirdlərin düzgün əxlaqi keyfiyyətlərinin formalaşması ilə nəticələnir. Bu günün şagirdlərinin gələcək karyeralarında, iş mühitində, insanlarla ünsiyyətində, şəxsi həyatlarında və cəmiyyətdə daim məktəb nizam-intizam qaydalarının izləri özünü biruzə verəcəkdir və bu da, təhsilin şəxsiyyətin formalaşmasında əsaslı və vacib bir baza olduğunu sübut edir.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

Könül Əzizova
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
https://orcid.org/0009-0006-2294-301X
konul.azizova@adnsu.edu.az

İngilisdilli reklamlarda təsir vasitələri: verbal və qeyri-verbal ünsiyyətin gender əsaslı analizi

Açar sözlər: *gender nümayişi, reklam diskursu, verbal ünsiyyət, qeyri-verbal ünsiyyət, stereotiplər, vizual semiotika, media dili*

Keywords: *gender representation, advertising discourse, verbal interaction, non-verbal cues, stereotypes, visual semiotics, media language*

Reklam, təkcə məhsul və xidmətlərin tanıdılması vasitəsi deyil, eyni zamanda, cəmiyyətin mədəni və sosial strukturunun əks olunması və yönləndirilməsi alətidir. Xüsusilə genderə əsaslanan reklam mətnləri, cəmiyyətin qadın və kişiyə dair qəbul edilmiş rollarını təbliğ edə və ya tənqid edə bilər (Kotler, Keller, 2016, s.510). Reklamların dili və vizual ünsiyyət kodları bu baxımdan təkcə kommersiya məqsədi daşımır, həm də ideoloji tərkibli mesajlar ötürür (Butler, 1990). Bu səbəblə, verbal və qeyri-verbal ünsiyyət vasitələrinin genderə əsaslanan şəkildə necə qurulduğunu təhlil etmək, həm dil elmləri, həm də kommunikasiya araşdırmaları üçün əhəmiyyətlidir.

Verbal ünsiyyət reklamın əsas informasiya daşıyıcısıdır. İngilisdilli reklamlarda dilin strukturu və seçimi gender stereotiplərinin möhkəmləndirilməsində və ya pozulmasında mühüm rol oynayır. Məsələn, qadın auditoriyaya yönəlmiş kosmetik reklamlarında “reveal your beauty”, “feel elegant”, “shine like a star” kimi ifadələr emosional və estetik yüklü, yumşaq və təsirli şəkildə təqdim olunur. Kişi auditoriyasına

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

xitab edən avtomobil və texnologiya reklamlarında isə "powerful performance", "built to last", "unleash your potential" kimi ifadələr güc, dözümlülük və rasional keyfiyyətləri vurğulayır (Talbot, 2007, s. 86).

Bu ifadələr genderlə əlaqəli sosial gözləntiləri dil vasitəsilə kodlayır. Thornborrow (2004) qeyd edir ki, reklamda istifadə edilən dil təkcə məhsulun yox, həm də "ideal qadın" və "ideal kişi" obrazlarının yaradılmasına xidmət edir. Bu baxımdan, verbal ünsiyyət cinsiyyətə görə kodlaşdırılmış anlam daşıyır və cinsə dair ictimai stereotipləri təkrar istehsal edir. Reklamın vizual elementi – şəkillər, rənglər, jest və mimika, bədən dili və yerləşdirmə – qeyri-verbal ünsiyyətin əsas daşıyıcılarıdır. Vizual ünsiyyət verbal ifadəni tamamlayır və bəzən onu üstələyərək əsas mesaj daşıyıcısına çevrilir. Qadınlar reklam şəkillərində tez-tez passiv mövqedə, baxış obyektinə çevrilmiş, incə və emosional şəkildə təqdim olunur (Goffman, 1979). Kişilər isə çox vaxt fəal, məkanın sahibi, güc və idarəetmə simvolu kimi göstərilir. Məsələn, bir idman geyim reklamında kişi modelin irəliyə doğru hərəkət etdiyi, baxışının kameraya deyil, uzaqlara yönəldiyi və ciddi ifadəylə təqdim edildiyi müşahidə olunur. Bu, irəliləyiş və güc kimi anlayışların qeyri-verbal şəkildə təqdimidir. Qadın model isə çox vaxt gülümsəyən, kameraya baxan və estetik kompozisiyanın mərkəzində yer alan sima olur (Bordo, 1993, s.25).

Reklamların təsir gücü yalnız verbal və ya yalnız qeyri-verbal vasitələrdən asılı deyil, əksinə, bu iki ünsiyyət növünün inteqrasiyasından doğur. Yuxarıda qeyd olunan kosmetik reklamda "reveal your beauty" sloqanı ilə yanaşı, qadın modelin yüngül təbəssümlə, saçlarını geriyə ataraq kamera obyektivinə baxması estetik və emosional cazibəni gücləndirir. Burada mətnlə bədən dili arasında uyğunluq yaradılaraq təsir gücü ikiqat artırılır.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

Eyni zamanda, bəzi müasir reklam nümunələrində gender rollarına kritik yanaşmalar müşahidə olunur. Məsələn, kişilər emosional vəziyyətdə, qadınlar isə lider mövqedə təsvir olunaraq stereotiplər pozulur (Gill, 2008, s.43). Bu tip reklamlarda verbal mesajların gender kodları ilə qeyri-verbal mesajlar arasında ziddiyyət yaradıla bilər ki, bu da auditoriyanın diqqətini çəkmək və sosial mesaj ötürmək üçün istifadə olunan bir taktika sayılır.

İngilisdilli reklamlarda istifadə olunan verbal və qeyri-verbal ünsiyyət vasitələri genderə əsaslanan stereotiplərin həm möhkəmləndirilməsi, həm də tənqidinə xidmət edə bilər. Reklam dili cəmiyyətdə qadın və kişinin necə qəbul edildiyini əks etdirir və bu obrazların yaradılmasında linqvistik seçimlər və vizual kodlar mühüm rol oynayır. Reklamın bu çoxqatlı təsir strukturu, dilin və görüntünün ideoloji gücünü bir daha təsdiqləyir.

Ədəbiyyat

1. Bordo, S. (1993). *Unbearable Weight: Feminism, Western Culture, and the Body*. University of California Press.
2. Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge.
3. Gill, R. (2008). *Gender and the Media*. Polity Press.
4. Goffman, E. (1979). *Gender Advertisements*. Harper & Row.
5. Kotler, P., Keller, K.L. (2016). *Marketing Management* (15th ed.). Pearson Education Limited.
6. Talbot, M. (2007). *Media Discourse: Representation and Interaction*. Edinburgh University Press.
7. Thornborrow, J. (2004). *Language and Gender: An Introduction*. Oxford University Press.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

Rahibə Əbdülhəsənova
Naxçıvan Dövlət Universiteti
doktorant
https://orcid.org/0009-0003-8702-7766
abdulhasanovarahiba@gmail.com

Ekoloji davamlılıq və investisiya maneələri: Azərbaycanda yaşıl iqtisadiyyatın tətbiqində təhlil

Açar sözlər: *ekologiya, investisiya, iqtisadiyyat, iqlim*
Keywords: *ecology, investment, economy, climate*

Bu tezisdə Azərbaycanda yaşıl iqtisadiyyata keçidin həyata keçirilməsi zamanı qarşıya çıxan əsas investisiya maneələri və onların ekoloji davamlılığa təsiri araşdırılır. Müasir dövrdə ekoloji problemlərin və iqlim dəyişikliyinin yaratdığı təhdidlər fonunda yaşıl iqtisadiyyat alternativ inkişaf modeli kimi ön plana çıxır. Azərbaycanın bu istiqamətdə qəbul etdiyi dövlət proqramları və strateji sənədlər bu keçidi dəstəkləsə də, investisiya çatışmazlığı, institusional zəifliklər, texnologiya asılılığı və maliyyə riskləri bu prosesin qarşısında əsas maneələr kimi qalır. Tezisdə beynəlxalq təcrübə ilə müqayisəli təhlil aparılaraq, yaşıl layihələrin maliyyələşdirilməsi üçün tələb olunan şərait və siyasət alətləri müəyyənləşdirilmişdir. Nəticələrə əsasən, yaşıl maliyyə bazarlarının yaradılması, xarici sərmayələrin cəlbi, normativ-hüquqi mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi və texnoloji tərəfdaşlıqların inkişafı Azərbaycanın ekoloji baxımdan davamlı iqtisadi sistem qurmasına töhfə verə bilər. Bu tövsiyələr həm də post-neft dövrü üçün strateji əhəmiyyət kəsb edir.

Son illər dünya ölkələrinin qarşısında dayanan əsas çağırışlardan biri iqlim dəyişikliyi və ətraf mühitin deqradasiyası ilə mübarizə aparmaqdır. Bu reallıq davamlı inkişafın təmin olunması və ekoloji tarazlığın qorunması istiqamətində yeni iqtisadi model olan *yaşıl iqtisadiyyata keçidi* aktuallaşdırmışdır. Yaşıl iqtisadiyyat həm ətraf mühitin mühafizəsi, həm də iqtisadi artım və sosial rifahın təmin edilməsi üçün vacib mexanizm kimi çıxış edir.

Azərbaycan Respublikası da bu qlobal meyllərə uyğun olaraq "yaşıl artım" siyasətini milli prioritetlərindən biri kimi müəyyən etmişdir. 2030-cu ilə qədər olan inkişaf strategiyasında təmiz enerji mənbələrinin istifadəsi, ekoloji standartların tətbiqi və yaşıl texnologiyaların təşviqi əsas istiqamətlər kimi göstərilmişdir. Lakin yaşıl iqtisadiyyatın tətbiqi sadəcə strateji sənədlərlə məhdudlaşmır – bu prosesin uğurlu icrası üçün kifayət qədər investisiya resurslarının, institusional infrastrukturun və maliyyə mexanizmlərinin mövcudluğu zəruridir. Hazırkı reallıq göstərir ki, Azərbaycanda bu sahədə müəyyən nailiyyətlər olsa da, investisiya axınlarının məhdudluğu, hüquqi və institusional boşluqlar, texnologiya transferində çətinliklər yaşıl keçidin qarşısında duran əsas maneələrdir.

Bu tezisin məqsədi Azərbaycanda yaşıl iqtisadiyyata keçidin reallaşdırılması zamanı qarşıya çıxan investisiya problemlərini sistemli şəkildə təhlil etmək, beynəlxalq təcrübə ilə müqayisəli yanaşma aparmaq və mövcud çətinliklərə uyğun praktiki tövsiyələr irəli sürməkdir. Tezis həmçinin post-neft dövründə Azərbaycanın davamlı iqtisadi inkişafında yaşıl yanaşmanın strateji əhəmiyyətini də vurğulayır.

Yaşıl iqtisadiyyat anlayışı ilk dəfə BMT-nin Ətraf Mühit Proqramı (UNEP) tərəfindən iqtisadi artımın, sosial bərabərliyin və ətraf mühitin qorunmasının qarşılıqlı inteqrasiyası şəklində təqdim olunmuşdur (UNEP, 2011). Bu yanaşma ekoloji resurs-

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

lardan səmərəli istifadəni, zərərli tullantıların azaldılmasını və enerji səmərəliliyinin artırılmasını hədəfləyir.

OECD (OECD, 2011) yaşıl iqtisadiyyatı “yaşıl böyümə” strategiyası kontekstində qiymətləndirərək qeyd edir ki, yaşıl inkişaf yalnız makroiqtisadi siyasətlə deyil, həm də investisiya və innovasiya strategiyaları ilə dəstəklənməlidir. Bu baxımdan maliyyə sistemlərinin, xüsusilə də yaşıl maliyyə alətlərinin (green bonds, ESG investisiyaları və s.) rolu ön plana çıxır.

Ziegler et al. (Ziegler et al., 2012) yaşıl texnologiyalara investisiyaların səviyyəsini artırmaq üçün institusional sabitliyin və riskin idarə olunmasının əhəmiyyətini vurğulamışdır. Eyni zamanda, Hall et al. (Hall et al., 2017) bildirirlər ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə bu sahədəki əsas məhdudiyyətlər yerli maliyyə bazarlarının zəif inkişafı, texnoloji biliklərin məhdudluğu və qeyri-sabit tənzimləmə mühitidir.

Azərbaycan kontekstində isə Əliyev və Məmmədov (Əliyev, Məmmədov, 2020) qeyd edirlər ki, yaşıl iqtisadiyyatla bağlı milli proqramlar olsa da, bunların effektiv icrası üçün xüsusi investisiya mexanizmləri və normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsinə ehtiyac var. Onların araşdırmalarında vurğulanır ki, hazırda yaşıl iqtisadiyyat layihələrinin əsasən dövlət vəsaiti ilə maliyyələşdirilməsi, özəl sektor iştirakının isə olduqca zəif olması bu sahədə institusional disbalans yaradır.

Digər tərəfdən, World Bank (World Bank, 2022) hesabatında bildirilir ki, Azərbaycanın bərpa olunan enerji potensialı (xüsusilə günəş və külək) yüksəkdir, lakin bu resursların iqtisadi səmərəliliyini təmin etmək üçün xarici sərmayələr və texnologiya transferi zəruridir. Azərbaycan üçün yaşıl iqtisadiyyat sahəsində müəyyən güclü tərəflər də mövcuddur:

Bərpa olunan enerji potensialı – Günəş və külək enerjisi baxımından ölkənin, xüsusilə Qarabağ və Naxçıvan bölgələrinin

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

yüksək potensiala malik olması yaşıl keçid üçün təbii üstünlükdür (World Bank, 2022).

Regional və beynəlxalq əməkdaşlıq imkanları – Azərbaycanın COP29 kimi qlobal ekoloji platformalara ev sahibliyi etməsi beynəlxalq maliyyə və texnologiyaların cəlb edilməsinə yol açır (UNEP, 2024).

Gənc startap ekosistemləri – Ekologiya yönümlü texnoloji startapların (məsələn, tullantıların təkrar emalı sahəsində) inkişafı bu sahənin innovativ imkanlarını genişləndirir.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, R., Məmmədov, E. (2020). Azərbaycanda yaşıl iqtisadiyyatın inkişafında investisiya strategiyasının rolu. *Azərbaycan İqtisadiyyatı Jurnalı*, (2), 41–53.
2. Hall, J., Foxon, T.J., Bolton, R. (2017). Investing in low-carbon transitions: energy finance as an adaptive market. *Climate Policy*, 17(3), 280-298. https://doi.org/10.1080/14693062.2015.1094731
3. OECD. (2011). *Towards green growth*. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/9789264111318-en
4. UNEP. (2011). *Towards a green economy: Pathways to sustainable development and poverty eradication*. United Nations Environment Programme.
5. World Bank. (2022). *Azerbaijan Country Climate and Development Report*. Washington, D.C.
6. Ziegler, A., Schröder, M., Rennings, K. (2012). The effect of environmental and social performance on the stock performance of European corporations. *Environmental and Resource Economics*, 52(4), 569–592.

Elm və Təhsilin Əsasları **XIV Beynəlxalq Elmi Konfrans**
01 iyul 2025 / 29-32
Fundamentals of Science and Education **XIII International Scientific Conference**
01 july 2025 / 29-32
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

Mahmood Athar Azhar
Azərbaycan Dillər Universiteti
doktorant
https://orcid.org/0009-0003-7206-6340
pakpatri@gmail.com

Üçtərəfli əməkdaşlıq modeli: Azərbaycan – Türkiyə – Pakistan münasibətlərinin yeni mərhələsi

Açar sözlər: *Azərbaycan, Türkiyə, Pakistan, əməkdaşlıq, münasibətlər, strateji tərəfdaşlıq*

Keywords: *Azerbaijan, Turkey, Pakistan, cooperation, relations, strategic partnership*

İkinci Qarabağ Müharibəsindən sonra Qafqazda və bütövlükdə Türk – İslam dünyasında yeni yaradılan güc mərkəzi Azərbaycan – Türkiyə və Pakistan üçtərəfli əməkdaşlıq platformasıdır. Müharibə dövründə Türkiyə və Pakistanın Azərbaycana siyasi dəstəyi bu platformanın yaradılmasını şərtləndirmişdi. Azərbaycanın Pakistan və Türkiyə ilə üçtərəfli əməkdaşlığı artıq enerji təhlükəsizliyi, nəqliyyat dəhlizləri, logistika və diplomatik koordinasiya sahələrini əhatə edir və qlobal güc mərkəzlərinin dəyişdiyi bir şəraitdə yeni bir inteqrasiya modelinin ortaya çıxmasını şərtləndirir.

Çindən Avropaya qədər uzanan nəqliyyat marşrutunun – Orta Dəhlizin əhəmiyyəti artdıqca, Pakistanın bu dəhlizə inteqrasiyası, xüsusilə Qvadar ilə Bakı limanı arasında əlaqələrin qurulması Cənubi Asiya ilə Qafqaz və Avropa arasında yeni ticarət magistralının formalaşmasını şərtləndirir.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

Eyni zamanda, Cənub-Cənub əməkdaşlığı çərçivəsində Bakı və İslamabad arasında ticarət və logistika sahəsində qarşılıqlı maraqlar mövcuddur. Azərbaycanın Zəngəzur dəhlizi ilə bağlı təşəbbüsləri və Pakistanın Çin – Pakistan İqtisadi Dəhlizi layihəsi bu iki dövlətin nəqliyyat və enerji sahəsində tamamlayıcı rolları oynaya bilməsi ilə bağlı nikbin nəticəyə gəlməyə əsas verir. Çin – Pakistan İqtisadi Dəhlizi Çinin "Bir kəmər, bir yol" təşəbbüsünün bir hissəsidir və layihənin əsas məqsədi Çinə qısa və təhlükəsiz ticarət marşrutu təqdim etməklə yanaşı, Pakistanın enerji və infrastruktur potensialını artırmaqdır (Zeynalova, 2025).

2024-cü il iyulun 3-də Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev, Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan və Pakistanın Baş naziri Məhəmməd Şehbaz Şərifin Şanxay Əməkdaşlıq Təşkilatının Dövlət Başçıları Şurasının 24-cü iclası çərçivəsində Astanada görüşü üçtərəfli əməkdaşlıq platformasının inkişafına təkan verdi. Üçtərəfli zirvə görüşündə Azərbaycan, Türkiyə və Pakistan arasında münasibətlər, həmçinin Qəzza, Kipr, Kəşmir problemləri və İslamofobiya kimi regional və qlobal məsələlər müzakirə olundu. Burada üç ölkə arasında əməkdaşlıq imkanlarını inkişaf etdirmək üçün ortaq niyyət ifadə olundu.

Tərəflər suverenlik və ərazi bütövlüyü prinsiplərini əsas tutaraq münaqişələrin həllində iştirakçı ölkələr arasında dialoqun aparılmasını dəstəklədiklərini bildirərək, transmilli təhdidlərə, xüsusilə terrorizmə qarşı mübarizədə üç ölkə arasında əməkdaşlığın və bu məsələnin birgə həllinin vacibliyini bir daha təsdiqlədilər (Azərbaycan, Türkiyə və Pakistan üçtərəfli görüşünə dair Birgə Bəyanat, 2024).

2024-cü il iyulun 11-12-də Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev İslamabadla ikitərəfli əlaqələrin möhkəmləndirilməsi məqsədilə Pakistana dövlət səfəri etdi. İlham Əliyevin İslamabada səfəri, Azərbaycan, Pakistan və Türkiyənin üçtərəfli

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

sammiti üçtərəfli ticarət və tranzit əməkdaşlığının genişləndirilməsinə, onların hərbi potensialının və müdafiə istehsalının daha yaxşı inteqrasiyasına sadiqliyini, regional ticarət və tranzitə daha çox təsir göstərmək üçün üç ölkə arasında müxtəlif sahələrdə əməkdaşlığın inkişafını nəzərdə tuturdu. Azərbaycan – Pakistan – Türkiyə üçtərəfli əməkdaşlığı bu dövlətlərin Cənubi Qafqazdakı mövqeyini möhkəmləndirmək və digər regional oyunçulara və xarici qüvvələrin təsirinə əks güc kimi xidmət etmək məqsədi daşıyırdı. Dövlət səfəri və bundan əvvəlki üçtərəfli sammit zamanı müzakirələrin əsas mövzusu Pakistanın Azərbaycan ərazisindən keçən tranzit dəhlizlərinin inkişafı və istifadəsində iştirakı ilə bağlı oldu (Huseynov, 2024).

Müdafiə sektoru Azərbaycan, Pakistan və Türkiyənin üçtərəfli əməkdaşlığının digər əsas sahəsidir. Üçtərəfli sammit zamanı üç ölkə müdafiə qabiliyyətini gücləndirmək üçün müntəzəm birgə hərbi təlimlərin vacibliyini müzakirə edərək, 2021-ci ildə keçirilən "Üç Qardaş" hərbi təlimlərinin uğuru gələcək əməkdaşlıq üçün nümunə kimi göstərildi. Bu təlimlər nəinki hərbi hazırlığı gücləndirdi, həm də üç ölkənin silahlı qüvvələri arasında daha çox anlaşma və qarşılıqlı fəaliyyətə şərait yaratdı (Hüseynov, 2024).

Qeyd edək ki, Azərbaycanın Türkiyə ilə əlaqələri demək olar ki, bütün sahələri əhatə edir. Bu əlaqələr iki ölkəni müdafiə, təhlükəsizlik, ticarət, investisiya və enerji sahələrində yaxın tərəfdaşlara çevirib.

Azərbaycanla Pakistan arasında münasibətlər isə hələki yalnız siyasi əməkdaşlıqla məhdudlaşıb. Azərbaycan və Pakistan arasında ticarət dövriyyəsi 2020-ci ildə 13,28 milyon dollar, 2022-ci ildə 28,1 milyon dollar, 2023-cü ildə 100 milyon dolları ötsə də, hər iki tərəf bu rəqəmin hələ də onların ikitərəfli əlaqələri üçün real potensialdan aşağı olmasını etiraf edir.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

Baş nazir Məhəmməd Şahbaz Şərifin 2023-cü ilin iyununda Azərbaycana səfəri zamanı razılıq əldə olundu ki, Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti (SOCAR) mayeləşdirilmiş təbii qazı (LNG) Pakistan LNG (PLL) enerji şirkətinə bir il müddətinə güzəştli tariflərlə, LNG üçüncü tərəf təchizatçılarından çatdırsın (Huseynov, 2024).

Beləliklə, üçtərəfli əməkdaşlıq platforması əsas etibarı ilə nəqliyyat, logistika, enerji və müdafiə sahələrini əhatə etməklə geniş perspektivlər vəd edir.

Ədəbiyyat

1. *Azərbaycan, Türkiyə və Pakistan üçtərəfli görüşünə dair Birgə Bəyanat*, 3 iyul 2024: [Elektron resurs] / URL: https://mfa.gov.az/az/news/no28224
2. Huseynov, V. (2024). *Azerbaijan Strengthens Trilateral Cooperation With Pakistan and Türkiye*: [Electronic resource] / URL: https://jamestown.org/program/azerbaijan-strengthens-trilateral-cooperation-with-pakistan-and-turkiye/
3. Zeynalova, Ş. (2025). *Strateji tərəfdaşlığa ucalan müttəfiqlik:* [Elektron resurs] / URL: https://xalqqazeti.az/az/siyaset/223206-strateji-terefdasliga-ucalan-muttefiqlik

Elm və Təhsilin Əsasları **XIV Beynəlxalq Elmi Konfrans**
01 iyul 2025 / 33-36
***Fundamentals of Science and Education* XIII International Scientific Conference**
01 july 2025 / 33-36
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

Zərifə Musayeva
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
doktorant
https://orcid.org/0009-0008-6172-6741
zerifemusayev80@gmail.com

Müasir təlim metodları və onun tətbiqi təcrübəsindən

Açar sözlər: *pedaqoji proses, təlim prosesi, təhsil, metod, dərs, şadird*
Keywords: *pedagogical process, raining process, education, method, lesson, student*

Ölkəmizdə tədris prosesinin təşkilinin yeni, daha səmərəli formalarının tətbiq edilməsi yüksək intellektual hazırlığa malik olan, qazandığı biliklərdən istifadə etməyi bacaran hərtərəfli dünyagörüşə malik, milli-mənəvi və ümumbəşəri keyfiyyətlərə yiyələnmiş şəxsiyyətin, əsl vətəndaşın yetişdirilməsinə xidmət edir. Təhsilin keyfiyyətini yüksəltmək və onun dinamik inkişafını təmin etmək üçün yeni pedaqoji texnologiyalardan, yeni təlim metodlarından istifadəyə üstünlük verilir. Təlimdə tətbiq edilən metodlar şagirdlərə proqram dairəsində biliklərin verilməsi ilə bərabər, həm də onların hərtərəfli inkişaf etmiş şəxsiyyət kimi formalaşmasına istiqamətləndirilir. Deməli, müasir təlim prosesinin əsas məqsədi tədrisin səmərəliliyini artırmaq, öz düşüncəsi, ağlı, potensial enerjisi, güclü məntiqi ilə fənləri dərindən mənimsəyən və onu tətbiq etməyi bacaran, hər cür situasiyalarda işin məğzini tutub çıxış yolunu tapmağı bacaran yüksək intellektli gənclər yetişdirməkdir.

Hazırda tədris-təlim prosesində yeni texnologiyaların tətbiqi, pedaqoji prosesin idarəedilməsində yeni yanaşmalardan istifadə, keyfiyyətli sinif-dərs sisteminin qurulmasına geniş imkanlar açır. Sinif-dərs sisteminin keyfiyyət təminatında ənənəvi dərslərdən fərqli olaraq, müasir dərsin təşkili həlledici rol oynayır. Bu halda sinif mühitində son dərəcə əhəmiyyətli dəyişikliklər baş verir, öyrədənlə öyrənən arasında, şagirdlərin öz aralarında və məktəblə valideynlər arasında müasir tələblərə cavab verən qarşılıqlı əlaqələr qurulur. Müasir təlim metodlarından biri olan interaktiv təlim üsullarından və İKT-dən geniş istifadəyə yeni imkanlar yaranır. Təlim prosesində İKT vasitələrinin (Kahoot, Padlet, Quizizz, interaktiv lövhələr) istifadəsi motivasiyanı artırır və dərsi daha cazibədar edir. Bu isə müasir təlim prosesinin qarşıya qoyduğu məqsədlərə çatmağı daha da sürətləndirir. Müasir təlim metodları – şagirdlərin düşüncə və yaradıcılıq qabiliyyətlərini inkişaf etdirən, bilik və bacarıqları fəal şəkildə mənimsəmələrini təmin edən metodlar toplusudur. Bu metodlar müəllim mərkəzli deyil, şagird mərkəzli yanaşmanı əsas götürür və təhsildə aktiv iştirak, əməkdaşlıq, kritik düşüncə, problemlərin həlli və refleksiya kimi bacarıqları inkişaf etdirməyə yönəlib.

Müasir təlim metodlarının üstünlükləri: 1. Şagirdlərdə müstəqil düşünmə və tədqiqat aparma bacarığı formalaşır. 2. Əlaqə qurmaq, qərar vermək və ictimai bacarıqlar inkişaf edir. 3. Təlim həyatla əlaqələndirilir, real həyati bacarıqlar formalaşır. 4. Maraqlı və motivasiyaedici dərs mühiti yaranır. 5.Şagirdlər öyrənmə prosesində aktiv iştirakçıya çevrilirlər.

Müasir təlim metodlarının uğurla tətbiqi üçün müəllim yalnız bilik ötürən deyil, bələdçi, motivator və təşkilatçı rolunda çıxış etməlidir. Dərsin mərkəzində isə fəal, yaradıcı və düşünən şagird dayanmalıdır. Yeni təlim metodlarının tədris prosesinə daxil edilməsi məzmunun öyrənilməsində səmərəliliyin artırıl-

masına, şagirdlərin dərketmə fəaliyyətinə, onlarda yaradıcılıq qabiliyyətinin formalaşdırılmasına geniş imkanlar açır. Bu metodlardan məqsədyönlü şəkildə istifadə etməklə bütün pedaqoji texnologiyaların əsasında dayanan demokratikləşdirmə, humanistləşdirmə, diferensiallaşdırma, fərdiləşdirmə, inteqrasiya və humanitarlaşdırma prinsiplərini arzu olunan səviyyədə həyata keçirmək mümkündür. Təcrübə göstərir ki, fəal təlim zamanı şagirdlərin özünəinamı artır, şəxsiyyətlərarası münasibətlər yaxşılaşır, məktəbə və oxumağa meyil çoxalır. İnteraktiv təlim metodları yalnız yüksək səviyyədə əməkdaşlıq şəraitində qurulduğu halda səmərə verə bilər. Əməkdaşlıq isə o vaxt mümkündür ki, tərəflər arasında (müəllim-şagird, şagird-şagird) səmimiyyət, hörmət, ən başlıcası isə inam olsun. Humanistləşdirmə prosesinin komponentləri olan bu keyfiyyətlər olmadan interaktiv təlimdə əməkdaşlıqdan söhbət belə gedə bilməz. Tədris prosesində şagirdlərin aktiv fəaliyyətini təmin etmək, fəallığına və müstəqilliyinə maksimum üstünlük vermək interaktivliyin əsas məqsədlərindən sayılır. Yeni metodların ən təqdirolunası cəhətlərindən biri də təlimdə şagird fəallığının maksimum artırılmasıdır. Dərs prosesində şagird nə isə yeni bir şey öyrənibsə, müəyyən bilik və bacarığa yiyələnibsə, yoldaşları və müəllimləri ilə faydalı ünsiyyətə girə bilibsə, bir şəxsiyyət kimi qəbul edildiyini görübsə, deməli, həmin dərs səmərəli olmuşdur. Bu, hər bir müəllimin pedaqoji fəaliyyətinin ölçü vahidi kimi qəbul edilməlidir.

Ümumiyyətlə, dərsin təşkili zamanı elə metodları seçib tətbiq etmək lazımdır ki, öyrənənlərin müstəqil təfəkkürünün inkişafına şərait yaratmaq, idrak qabiliyyətini inkişaf etdirmək mümkün olsun. Ona görə də müəllimlər daim yeni yollar, ideyalar, sistemlər və yanaşmalar axtarışında olmalıdır. İnteraktiv metodları öyrənib təlim prosesində düzgün tətbiq etməyi bacarmalıdır. Yalnız fəal təlim metodlarından istifadəyə xüsusi

Elm və Təhsilin Əsasları **XIV Beynəlxalq Elmi Konfrans**
01 iyul 2025 / 33-36
Fundamentals of Science and Education **XIII International Scientific Conference**
01 july 2025 / 33-36
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

diqqət yetirən, qabaqcıl ölkələrin təhsil sistemindəki mütərəqqi üsul və metodlardan xəbərdar olan və qazandıqları nəzəri bilikləri praktik fəaliyyətə çevirə bilən müəllim yenilikçi müəllim kimi yetirmələrinin sevimlisi ola bilər. Yaradıcı olmaq müəllim üçün önəmli xüsusiyyətdir. Yalnız bu yolla məktəbliləri yaradıcı və ruhlandırıcı metodlardan istifadə etməklə yüksək bilik qazanmağa həvəsləndirmək mümkündür.

Elm və Təhsilin Əsasları **XIV Beynəlxalq Elmi Konfrans**
01 iyul 2025 / 37-38
Fundamentals of Science and Education **XIII International Scientific Conference**
01 july 2025 / 37-38
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

Səadət Quliyeva
Azərbaycan Dillər Universiteti
https://orcid.org/0000-0002-4785-6274
seadet.quliyeva00@mail.ru

Milli mənəviyyatımızda dilin rolu

Açar sözlər: *milli mənəviyyat, tarix, inkişaf, dil, mədəniyyət*
Keywords: *national morality, history, development, language, culture*

Bilirik ki, hər bir xalq öz dili, adət-ənənələri ilə tanınır. Xalqın mənəviyyatı, ruhu məhz bu dildə öz əksini tapır. Dil formalaşdığı dövrdən başlayaraq cəmiyyət üzvləri arasında ünsiyyət rolunu daşımışdır. Cəmiyyətdə inkişaf edən dil aid olduğu xalqların keçmişi və tarixidir. Dil mənəviyyatımızın əsasıdır. Mənəvi aləmin nə dərəcədə zəngin olduğunu araşdırmaq məhz dilin məqsədi və inkişaf yoludur. Dil hər bir xalqın şüurunu özündə əks etdirir, bu isə dilin zənginləşməsi deməkdir. Dildən müxtəlif məqsədlər üçün istifadə edilir. Məsələn: Aristotel əsərində qeyd edirdi ki, dil başqalarını inandırmaq, tərbiyə məsələlərini həll etmək, o cümlədən insanların milli ruhda tərbiyə olunması üçün istifadə olunur.

E.Sepir göstərmişdir ki, dil maddi mədəniyyətin erkən vaxtlarından yaranmışdır. Burdan başa düşürük ki, dil olmasaydı, mədəniyyətin inkişafı baş verə bilməzdi. Alman alimi Vilhelm Fon Humboldt XIX əsrdə dillə təfəkkürün münasibətinə təsirini izah etmiş və onların dialektik vəhdətdə olduğunu qeyd etmişdir. Məhz o bütün dillər arasında əlaqələrin olduğunu aydınlaşdırmışdır (Axundov, 1992, s.79). Ferdinand de Sössür isə dili ictimai hadisə sayır və deyirdi: “Dil dilçiliyin yeganə obyektidir” (Qurbanov, 2004, s.115). Dil xarakter və

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

xüsusiyyətləri formalaşdıraraq, cəmiyyətdə ünsiyyət vasitələrinin tərkib hissəsinə çevirir (Babayev, 1992).

Dilimizin inkişafına nəzər salsaq görərik ki, ötən dövrlərdə xalqımız və dilimiz çətinliklərlə üzləşsə də, öz saflığını, milli ruhunu qoruyub saxlamış və inkişaf etdirmişdir. Məhz buna görə də, dil milli mənəviyyatın, şüurun, insan təfəkkürünün formalaşdığı cəmiyyətin zənginləşən lüğət tərkibinin mayasıdır. Ulu Öndərimiz Heydər Əliyev dil haqqında belə demişdir: "Hər bir millət öz dili ilə yaranır. Dilini unudan xalq öz milliliyini də unudar". Heydər Əliyevin dil sahəsində yürütdüyü siyasətində xalqın müstəqilliyi və onun davamlılığı böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir. Ulu öndərin bütün fəlsəfi fikirləri xalqın milli dirçəlişinin oyanmasına əsaslanırdı. 9 avqust 2001-ci il, 30 sentyabr 2002-ci il, 2 yanvar 2003-cü ildə Ulu Öndərin verdiyi fərmanlar onun öz ana dilinə bəslədiyi rəğbətin nümunəsidir (Yusifov, 2003).

Heydər Əliyev 18 iyun 2001-ci il tarixli "Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında" verdiyi fərmanda dilin xalqın həyatında rolu, əhəmiyyətindən bəhs edərək demişdir: "Bütün tarixi mərhələlərdə dilimiz xalqın ən ağır günlərində onun milli mənliyini, gələcəyə olan ümidini, inamını qoruyub möhkəmlətmişdir, dili zəngin olan xalq əyilməzdir, ölməzdir, böyük gələcəyə malikdir" (Yusifov, 2003, s.23). Dil ictimai hadisədir, o bilavasitə mənəviyyatla bağlıdır. Azərbaycan dilinin bu günki səviyyəyə qalxması onun tarixi ilə bağlıdır və özündə minillik xüsusiyyətlərini qoruyub saxlamasıdır.

Ədəbiyyat

1. Axundov, A.A. (1992). *Dil və mədəniyyət*.
2. Babayev, A.M. (1992). *Dilçiliyə giriş*.
3. Qurbanov, A. (2004). *Ümumi dilçilik*. I cild.
4. Yusifov, M. (2003). *Heydər Əliyev və azərbaycançılıq ideologiyası*.

Elm və Təhsilin Əsasları **XIV Beynəlxalq Elmi Konfrans**
01 iyul 2025 / 39-41
Fundamentals of Science and Education **XIII International Scientific Conference**
01 july 2025 / 39-41
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

Enes Yıldırım
Bakı Dövlət Universiteti
doktorant
https://orcid.org/0000-0001-5258-4034
yildirimenes@mail.ru

Türkiyənin Cənubi Qafqaz siyasətinin Avropa Birliyinə təsirləri

Açar sözlər: *Cənubi Qafqaz, Türkiyənin xarici siyasəti, Avropa Birliyi, Zəngəzur dəhlizi, geosiyasi rəqabət, enerji təhlükəsizliyi, Aİ-Türkiyə münasibətləri*
Keywords: *South Caucasus, Turkish foreign policy, European Union, Zangezur Corridor, Geopolitical rivalry, Energy security, EU–Turkey relations*

Türkiyə Cənubi Qafqazda həm tarixi əlaqələrə, həm də strateji əlaqələrə əsaslanan fəal xarici siyasət yürüdür. Xüsusilə 2020-ci ildə İkinci Qarabağ Müharibəsindən sonrakı dövrdə Türkiyə Azərbaycanla "Bir millət, iki dövlət" paradiqması çərçivəsində bölgədə hərbi, diplomatik və iqtisadi təşəbbüslərini intensivləşdirib. Bu hadisələr Avropa İttifaqının (Aİ) regional strategiyasına və münasibətlərinə də ciddi təsir göstərmişdir.

Aİ Cənubi Qafqaz üzrə ilk uzunmüddətli strategiyasını 20 may 2010-cu ildə "Aİ-nin Cənubi Qafqaz üzrə Strategiyası" adı altında dərc etmişdir. Strategiya regional təhlükəsizliyin təmin edilməsi, demokratikləşmə, qanunun aliliyi, insan hüquqlarının müdafiəsi və iqtisadi inteqrasiya məqsədlərini özündə ehtiva edir (Memmedli, 2022).

Bununla belə, Rusiyanın təsirindəki dəyişiklik və Türkiyənin 2020-ci ildən sonrakı dövrdə artan rolu Aİ-ni strategiyasına yenidən baxmağa vadar edib. Qarabağ

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

məsələsində vasitəçilik təşəbbüsləri və yeni Ümumi Təhlükəsizlik və Müdafiə Siyasəti missiyaları ön plana çıxıb.

Türkiyənin də dəstəklədiyi "Zəngəzur dəhlizi" təşəbbüsü Qafqazı Qara dəniz vasitəsilə Türkiyəyə, yəni Aİ-yə birləşdirən nəqliyyat və enerji xətti yaratmaq məqsədi daşıyır. Aİ üçün bu vəziyyət həm fürsət, həm də çağırışdır: O, Xəzər resurslarının Aİ-yə çatması üçün alternativ yollar təqdim edir. Türkiyənin töhfələri ilə açılacaq dəhliz Aİ-Rusiya/İran istiqamətləri ilə rəqabət mühiti yaradacaq.

Aİ daxili və xarici qarşılıqlı əlaqələri artırarkən, Türkiyədən də fəal əməkdaşlıq tələb edir. 2025-ci ilin may ayında dərc edilən Carnegie Endowment təhlilində Cənubi Qafqazda yenidən formalaşan strateji transformasiya mühitində "Aİ və Türkiyənin əlaqələrini yenidən yoxlamaq imkanı var" deyərək Türkiyə ilə birgə strategiyanın hazırlanmasının vacibliyi vurğulanırdı (Shiriyev, 2025). Bunun əksinə olaraq, Aİ-nin Türkiyəyə qarşı tənqidi davam edir: Aİ-Türkiyə qaçqın sazişi ilə bağlı insan haqları yönümlü tənqidlər, eləcə də üzvlük danışıqlarının dalana dirənməsinə münasibət qarşılıqlı əlaqələrdə özünü göstərir.

Aİ sülh və sabitlik proseslərində fəal rol oynamağa çalışıb. 27 dekabr 2022-ci il tarixində Ermənistanın dəvəti ilə 23 yanvar 2023-cü il tarixindən etibarən Ermənistanda sülhün bərqərar olması üçün Aİ missiyası təyin edilib (European Union Mission in Armenia). Hazırkı missiya Ermənistana müsbət münasibət nümayiş etdirir və Ermənistanı günahsız kimi göstərir. Missiya obyektiv deyil. Üstəlik, 2024-cü ildə Avropa Parlamenti Azərbaycana qarşı sanksiya çağırışı edərək gərginliyin həllində Aİ-nin daha fəal rol oynamağa çalışıb və həmişə olduğu kimi Ermənistanı müdafiə edən bəyanatlar verib.

Türkiyənin Cənubi Qafqaz siyasəti xüsusilə enerji və coğrafi bütövlük baxımından Aİ-yə xarici siyasət inteqrasiyası üçün imkanlar yaratsa da, üzvlük gözləntiləri qarşısında Türkiyəyə

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

islahatçı təzyiqlər də yaradıb. Türkiyə Aİ-yə üzvlük prosesində tələb olunan islahatları həyata keçirsə də, Aİ Türkiyə Hesabatlarında demokratiya, qanunun aliliyi və xarici siyasətdə uyğunsuzluq kimi variantlardan bəhanə kimi istifadə edərək prosesi sabote edir (Tali, Özmen, 2021).

Türkiyənin Cənubi Qafqaz siyasətindəki fəallığı Aİ-nin regional strategiyasında ciddi sapmalara səbəb olub, rəqabət sahələrini, eləcə də əməkdaşlıq sahələrini üzə çıxarıb. Enerji dəhlizləri, siyasi təhlükəsizlik, diplomatik missiyalar və qaçqın konteksti kimi sahələrdə Türkiyə-Aİ əməkdaşlığı həm zərurət, həm də potensial baxımından zəngin məzmun daşıyır. Aİ-nin bu dinamikanı düzgün idarə etməsi regional sabitlik və Türkiyənin demokratik transformasiyası üçün həyati əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbiyyat

1. European Union Mission in Armenia (https://en.wikipedia.org/wiki/European_Union_Mission_in_Armenia)
2. Memmedli, M. (2022), *Avrupa Birliği'nin Güney Kafkasya Politikası*.(https://www.researchgate.net/publication/375923308_AVRUPA_BIRLIGI'NIN_GUNEY_KAFKASYA_POLITIKASI)
3. Shiriyev, Z. (2025). *Why the EU Needs Turkey in the South Caucasus*. (Carnegie Europe Center)
4. Tali, R., Özmen, Y.P. (2021). *Avrupa Birliği'nin Güney Kafkasya Politikasının Ana Hatları*. (https://www.researchgate.net/publication/354545305_Avrupa_Birligi%27nin_Guney_Kafkasya_Politikasinin_Ana_Hatlari)

Elm və Təhsilin Əsasları **XIV Beynəlxalq Elmi Konfrans**
01 iyul 2025 / 42-44
Fundamentals of Science and Education **XIII International Scientific Conference**
01 july 2025 / 42-44
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

Kəmalə Əfəndiyeva
AMEA-nın akademik Ziya Bünyadov adına
Şərqşünaslıq İnstitutu
doktorant
https://orcid.org/0000-0002-3789-2706
kamala.khudaverdiyeva@bk.ru

Azərbaycan – Ermənistan münasibətlərinin Mərkəzi Asiya respublikalarının xarici siyasətinə təsiri

Açar sözlər: *Azərbaycan-Ermənistan münasibətləri, Mərkəzi Asiya respublikaları, xarici siyasət, Zəngəzur dəhlizi, Türk Dövlətləri Təşkilatı*
Keywords: *Azerbaijan-Armenia relations, Central Asian republics, foreign policy, Zangezur corridor, Organization of Turkic States*

Cənubi Qafqazda yerləşən Azərbaycan və Ermənistan arasında uzunmüddətli münaqişə bölgənin siyasi mənzərəsini müəyyənləşdirən əsas amillərdən biri olmuşdur. Xüsusilə bu münaqişə çərçivəsində yaşanan gərginliklər, yalnız ikitərəfli münasibətlərlə məhdudlaşmayaraq daha geniş coğrafiyada – o cümlədən Mərkəzi Asiya dövlətlərinin xarici siyasətində də öz izini buraxmışdır. Bu region ölkələri tarixi, mədəni və strateji cəhətdən Azərbaycanla sıx bağlara malik olmaqla yanaşı, ümumi təhlükəsizlik və əməkdaşlıq çərçivələrində regional sabitliyə xüsusi önəm verirlər. Bu səbəbdən Azərbaycan-Ermənistan münasibətlərində baş verən dəyişikliklər Mərkəzi Asiya respublikalarının diplomatik mövqelərinə, regional inteqrasiya təşəb-

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

büslərinə və nəqliyyat-enerji layihələrinə birbaşa və dolayı təsir göstərməkdədir.

Tarixi kontekst və regional aktorların rolu. Azərbaycan-Ermənistan münasibətləri 1990-cı illərin əvvəllərindən etibarən münaqişə müstəvisində inkişaf etmiş, 2020-ci ildə baş verən 44 günlük Vətən müharibəsi ilə yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur. Bu savaş nəticəsində Azərbaycan öz ərazi bütövlüyünü bərpa etmiş və Cənubi Qafqazın geosiyasi xəritəsində mühüm dəyişikliklər baş vermişdir (Cornell, 2011).

Bu dəyişikliklər təkcə regiondaxili deyil, həm də Mərkəzi Asiya dövlətləri üçün strateji əhəmiyyət kəsb etmişdir. Həm Rusiya, həm də Türkiyə kimi regional güclərin bu münasibətlərdəki rolunu nəzərə aldıqda, Mərkəzi Asiya dövlətlərinin Azərbaycan-Ermənistan xəttində müəyyən balans siyasəti yürütməyə çalışdığı müşahidə olunur.

Azərbaycanla Mərkəzi Asiya Respublikaları arasında artan strateji əməkdaşlıq. 44 günlük müharibədən sonra Azərbaycanın qələbəsi regionda yeni əməkdaşlıq imkanlarını ön plana çıxarmışdır. Qazaxıstan, Özbəkistan və Qırğızıstan kimi ölkələr Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə açıq şəkildə dəstək ifadə etmiş, siyasi və humanitar jestlərlə bu mövqelərini təsdiqləmişlər. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə Qazaxıstanın təhsil, Özbəkistanın isə mədəniyyət sahəsində göstərdiyi dəstək və Azərbaycanın Türk Dövlətləri Təşkilatında fəallığı, regional əməkdaşlığın praktik nümunələri sırasındadır.

Nəqliyyat və enerji layihələrində Azərbaycan-Ermənistan münasibətlərinin rolu. Zəngəzur dəhlizi və "Orta Dəhliz" təşəbbüsü Azərbaycanla Mərkəzi Asiya ölkələri arasında əlaqələrin yeni mərhələyə keçməsinə imkan yaradır. Azərbaycanın təşəbbüsü ilə reallaşdırılan bu layihələr Avropa ilə Asiyanı birləşdirən ticarət yollarını daha qısa və təhlükəsiz marşrutlarla təmin edir. Azərbaycan-Ermənistan münasibət-

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

lərinin normallaşması bu marşrutların tam gücü ilə işləməsi baxımından həyati əhəmiyyət daşıyır.

Təhlükəsizlik və Geosiyasi Sabitlik Perspektivindən Yanaşma. Azərbaycanın regional sabitliyin təmin olunması sahəsində atdığı addımlar və beynəlxalq hüquqa əsaslanan siyasəti Mərkəzi Asiya dövlətləri tərəfindən təqdir edilir. Bu dövlətlər beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərindən biri olan ərazi bütövlüyünün qorunmasını öz milli maraqlarının ayrılmaz hissəsi kimi qəbul edirlər (Hunter, 2010).

Azərbaycan-Ermənistan münasibətləri Cənubi Qafqazla yanaşı, Mərkəzi Asiya regionunda da mühüm xarici siyasət faktoru kimi çıxış edir. Azərbaycanla Mərkəzi Asiya ölkələri arasında tarixi, mədəni və strateji yaxınlıq bu münasibətlərin inkişafında xüsusi rol oynayır. Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü bərpa etməsi və regional əməkdaşlıq təşəbbüsləri, Mərkəzi Asiya dövlətləri üçün iqtisadi və geosiyasi baxımdan cəlbedici bir tərəfdaşlıq imkanları yaratmışdır.

Ədəbiyyat

1. Cornell, S.E. (2011). *Azerbaijan since independence*. M.E. Sharpe.
2. Hunter, S.T. (2010). *The South Caucasus: A geopolitical crossroads*. Routledge.

Elm və Təhsilin Əsasları **XIV Beynəlxalq Elmi Konfrans**
01 iyul 2025 / 45-48
Fundamentals of Science and Education **XIII International Scientific Conference**
01 july 2025 / 45-48
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

Aytac Şadiyeva
Bakı Dövlət Universiteti
doktorant
https://orcid.org/0009-0007-5637-5740
shinetomydarkness@gmail.com

44 günlük Vətən müharibəsinə Koreyanin mövqeyi

Açar sözlər: *Azərbaycan, Koreya, Qarabağ, Ermənistan, Vətən müharibəsi*

Keywords: *Azerbaijan, Korea, Karabakh, Armenia, Patriotic War*

Azərbaycan Respublikası beynəlxalq birliyin bütün üzvləri ilə balanslaşdırılmış siyasi və iqtisadi münasibətlər qurmuşdur. Bu baxımdan Koreya Respublikası ilə olan münasibətlər xüsusi maraq kəsb edir. Bildiyimiz kimi, Koreya ərazisi 1948-ci ildən iki yerə bölünmüşdür. Yarımadanın şimal tərəfində Koreya Xalq Demokratik respublikası (KXDR), cənub tərəfində isə Koreya Respublikası mövcuddur. Şimali Koreya (KXDR) qapalı idarə sisteminə malik olan sərt kommunizm rejimi ilə idarə olunduğu üçün, Azərbaycan Respublikası ilə əsasən Cənubi Koreya arasında daha dərin əlaqələr qurulmuşdur. Xalqı Altay dil ailəsinə mənsubdur - bu baxımdan iki xalq arasında mənəvi yaxınlıq da mövcuddur. İki müstəqil ölkə arasında 1991-ci ildən sonra diplomatik, siyasi, iqtisadi, mədəni sahələrdə münasibətlər genişlənməkdədir. Azərbaycanla Koreya Respublikası arasında diplomatik əlaqələr 1992-ci ilin mart ayının 23-də qurulmuşdur. İki ölkə arasında münasibətlərin inkişafı məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində Azərbaycan-Koreya

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

parlamentlərarası əlaqələr üzrə işçi qrupu yaradılmışdır (Azərbaycan-Cənubi Koreya münasibətləri, 2025).

2020-ci ildə II Qarabağ müharibəsi adı ilə tarixə düşən Vətən müharibəsində də Koreya Respublikası Azərbaycanın haqlı mövqeyini dəstəkləmişdir. 2020-ci il 27 sentyabr tarixində Ermənistanın Azərbaycana qarşı törətdiyi növbəti təxribata cavab olaraq, Azərbaycan ordusunun başladığı əks-hücum əməliyyatı ilə tarixə II Qarabağ müharibəsi və ya Vətən müharibəsi adı ilə daxil olan müharibə başlamışdır. Vətən müharibəsi 2020-ci il 10 noyabra qədər davam etmiş və Ermənistanın işğal altında saxlamış olduğu bütün Azərbaycan ərazilərinin azad edilməsi ilə nəticələnmişdir. Azərbaycan öz ərazilərini işğaldan azad etdikdən sonra da iki ölkə arasında diplomatik əlaqələr fəallaşmışdır. 2021-ci il 27 oktyabr tarixində Koreya Respublikası Milli Assambleyasının deputatı, Koreya-Azərbaycan parlamentlərarası əlaqələr üzrə işçi qrupunun üzvü Cunq Hiyonq Vətən müharibəsinin birinci ildönümü ərəfəsində Azərbaycanın Koreyadakı səfirliyinə məktub ünvanlayaraq 44 günlük müharibədə həlak olan şəhidlərimizlə əlaqədar dərin hüznlə başsağlığı verib (Koreya Milli Assambleyasının deputatı Azərbaycanın Vətən müharibəsi şəhidlərini yad edib, 2025). Əlavə olaraq məktubunda Azərbaycan-Koreya diplomatik əlaqələrinə də toxunulmuşdur. Cunq Hiyonq gələn il Koreya ilə Azərbaycan arasında diplomatik əlaqələrin 30 illiyinin qeyd olunacağını bildirmiş və bu hadisəni əhəmiyyətli tarixi hadisə kimi dəyərləndirmişdir. Qeyd edib ki, gələcəkdə ölkələrimiz arasında münasibətlərin inkişafına dəstək verilməsində, dostluq və əməkdaşlığın gücləndirilməsində, o cümlədən, işğaldan azad olunmuş Qarabağ bölgəsində sülhün qorunub saxlanılması və bərpa layihələrinin icrasında Koreya-Azərbaycan parlamentlərarası işçi qrupunun üzvü kimi öhdəsinə düşən vəzifəni layiqincə yerinə yetirəcək (Koreya Milli Assambleyasının

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

deputatı Azərbaycanın Vətən müharibəsi şəhidlərini yad edib, 2025). Vətən müharibəsindən keçən illər ərzində də Koreyanın Azərbaycana siyasi dəstəyi davam etmişdir. 2022-ci ildə Cənubi Koreya mediası Azərbaycanın Vətən müharibəsində qazandığı Zəfərin ikinci ildönümünü qeyd etməsi ilə bağlı məqalə dərc etmişdir. Cənubi Koreyanın "Naewoeilbo" qəzeti və "Korea Post" media qrupuna aid xəbər portalları Koreya və ingilis dillərində "Azərbaycan Vətən müharibəsində qazandığı Zəfərin ikinci ildönümünü qeyd edir" başlıqlı məqalələr dərc etmişdir (Cənubi Koreya mediası:Azərbaycan Vətən müharibəsində qazandığı Zəfərin ikinci ildönümünü qeyd edir, 2025). Bu fakt Koreya Respublikasının birmənalı olaraq Azərbaycanı müdafiə etdiyini bir daha sübut edir. Məqalələrdə Azərbaycan ərazisinin təxminən 20 faizinin 30 ilə yaxın müddətdə Ermənistanın işğalı altında qalması, BMT Təhlükəsizlik Şurasının müvafiq qətnamələri də daxil olmaqla, beynəlxalq ictimaiyyətin işğala dərhal son qoyulması ilə bağlı qərarlarına Ermənistanın məhəl qoymaması öz geniş əksini tapmışdır. Burada həmçinin, iki ölkə arasında danışıqlar prosesinin Ermənistanın aqressiv yanaşması səbəbindən konkret nəticə verməməsi də vurğulanmışdır. Məqalələrdə qeyd olunur ki, 2 il əvvəl (2020-ci ildə) Ermənistanın növbəti təxribatlarına cavab olaraq, başlamış olan əks-hücum əməliyyatında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycan Ermənistanın işğalına son qoymuş və ərazi bütövlüyünü bərpa etmişdir. Azərbaycan Respublikası təkbaşına BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrini icra edib (Cənubi Koreya mediası: Azərbaycan Vətən müharibəsində qazandığı Zəfərin ikinci ildönümünü qeyd edir, 2025). Koreya xalqı və Azərbaycan xalqı arasında dərin mənəvi bağlılıq mövcuddur. Digər tərəfdən Koreya Respublikası özü də separatizmdən əziyyət çəkir. Ölkə 1948-ci ildən bəri iki hissəyə bölünmüşdür.

Azərbaycan Respublikası ilə Koreya Respublikası (Cənubi Koreya) arasında dərin siyasi, diplomatik və iqtisadi münasibətlər mövcuddur. Koreya Respublikası sülhsevər bir dövlət olaraq, istər Azərbaycanla Ermənistan arasında olan və 1991-1994-cü illəri əhatə edən I Qarabağ müharibəsi dövründə, istərsə də 2020-ci ildə baş verən II Qarabağ və ya Vətən müharibəsi dövründə hər zaman Azərbaycanın haqlı mövqeyini dəstəkləmiş, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü və suverenliyini müdafiə etmişdir. Başqa bir nöqteyi-nəzərdən yanaşdıqda isə, Azərbaycan Cənubi Qafqazın lider dövlətidir və Azərbaycanda, o cümlədən Cənubi Qafqazda sülh və sabitliyin mövcud olması Koreya Respublikasının maraqlarına tam uyğundur.

Ədəbiyyat

1. *Azərbaycan-Cənubi Koreya münasibətləri*. (2025.08.06). https://az.wikipedia.org/wiki/Az%C9%99rbaycan%E2%80%93C%C9%99nubi_Koreya_m%C3%BCnasib%C9%99tl%C9%99ri
2. *Cənubi Koreya mediası:Azərbaycan Vətən müharibəsində qazandığı Zəfərin ikinci ildönümünü qeyd edir*. (2025.08.06). https://seoul.mfa.gov.az/az/news/3181/cenubi-koreya-mediasi-azerbaycan-veten-muharibesinde-qazandigi-zeferin-ikinci-ildonumunu-qeyd-edir
3. *Koreya Milli Assambleyasının deputatı Azərbaycanın Vətən müharibəsi şəhidlərini yad edib*. (2025.08.06). https://meclis.gov.az/news.php?id=3580&lang=az

Elm və Təhsilin Əsasları **XIV Beynəlxalq Elmi Konfrans**
01 iyul 2025 / 49-51
Fundamentals of Science and Education **XIII International Scientific Conference**
01 july 2025 / 49-51
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

Şəlalə Əliyeva
Azərbaycan Dillər Universiteti
https://orcid.org/0009-0007-9948-9465
shalalaaliyeva90@gmail.com

Xarici dilin tədrisində sosial medianın rolu

Açar sözlər: *sosial media, xarici dil, onlayn öyrənmə, dil bacarıqları*

Keywords: *social media, foreign language, learning online, language skills*

Müasir dövrdə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının sürətlə inkişaf etməsi ilə yanaşı, sosial media da insanların gündəlik həyatının ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Bu dəyişikliklər, xüsusilə də təhsil sahəsində yeni imkanların yaranmasına səbəb olmuşdur. Ənənəvi tədris metodları ilə yanaşı, sosial media platformaları da bilik və bacarıqların mənimsənilməsi prosesində mühüm rol oynamağa başlamışdır. Bu kontekstdə ingilis dili kimi beynəlxalq bir dilin öyrənilməsində sosial medianın əhəmiyyəti xüsusilə diqqətçəkicidir.

Sosial medianın verdiyi imkanlar arasında istifadəçinin yaşından, coğrafi mövqeyindən və maddi vəziyyətindən asılı olmayaraq istənilən vaxt və məkanda ingilis dili mənbələrinə çıxış əldə etməsi xüsusi önəm daşıyır. YouTube videodərsləri, Instagram və TikTok-da qısa öyrədici videolar, Facebookdakı dil öyrənmə qrupları, Reddit forumlarındakı müzakirələr və Twitter-də gündəlik dil praktikası bu sahədə geniş istifadə olunan vasitələr sırasındadır. Belə platformalarda orijinal tələffüz, gündəlik danışıq formaları, yeni söz və ifadələr, həmçinin mədəni kontekstlər daha real və canlı şəkildə təqdim olunur. Sosial medianın tədrisdə tətbiqi zamanı yalnız

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

üstünlüklərlə kifayətlənmək düzgün olmazdı. Dilin qeyri-standart istifadəsi, yanlış qrammatik strukturların yayılması və nəzarətsiz məzmunlar öyrənmə prosesinə mənfi təsir göstərə bilər. Bu səbəbdən, sosial medianın təhsil məqsədli istifadəsi zamanı həm interaktivliyi, həm də məzmun keyfiyyətini düzgün balanslaşdırmaq vacibdir.

Sosial medianın həyatın bütün sahələrinə təsir etməsi artıq danılmaz faktdır. Məsələn, siyasi kampaniyalar sosial media üzərindən aparılır, ictimai rəy bu platformalarda formalaşır, brendlər müştərilərlə birbaşa əlaqə saxlayır, müəllim və tələbələr öyrənmə prosesində sosial mediadan interaktiv resurs kimi istifadə edir, hətta psixoloji dəstək və motivasiya mənbələri də bu platformalarda paylaşılır. Beləliklə, sosial media insanların həyatında informasiya əldə etmə, sosiallaşma, ictimai müzakirələrdə iştirak etmə və bilik mübadiləsi baxımından əsas mərkəzə çevrilmişdir. Eyni zamanda, sosial medianın həyatımıza daxil olması bəzi riskləri də özü ilə gətirmişdir. Məlumat bolluğunda yanlış və dezinformasiyanın yayılması, şəxsi həyatın gizliliyi ilə bağlı problemlər, asılılıq yaradan davranışlar və psixoloji təsirlər kimi məsələlər bu platformaların tənqid obyektinə çevrilməsinə səbəb olmuşdur. Lakin bütün bu mənfi cəhətlərə baxmayaraq, sosial medianın XXI əsr insanının sosial varlığına təsiri müsbət tərəfi ilə daha çox qiymətləndirilir. Çünki sosial media hər bir fərdi fikir azadlığı, məlumat paylaşımı və ictimai dialoq üçün güclü vasitələrlə təmin edir.

Sosial mediada müəllif və mənbə yoxlaması, adətən, istifadəçilərin diqqətindən yayınır. Məlumatların “populyar” olması onların “doğru” olması anlamına gəlmir. Bu səbəbdən, tədris məqsədilə sosial mediadan istifadə edən öyrənənlər və ya müəllimlər mənbə seçimində daha diqqətli və seçici olmalı, yalnız tanınmış tədris kanallarına, sertifikatlı müəllimlərə və elmi əsaslara malik mənbələrə üstünlük verməlidirlər.

Bu risklərə qarşı mübarizə aparmaq üçün rəqəmsal savadlılıq, öyrənmə vərdişlərinin planlaşdırılması və vaxt idarəetməsi bacarıqları öyrənənlərə öyrədilməli və sosial media tədrisə məqsədyönlü inteqrasiya edilməlidir.

Beləliklə, sosial media tədrisdə güclü imkanlar təqdim etsə də, onun düzgün və şüurlu şəkildə istifadəsi vacib şərtdir. Dil xətalarının və qeyri-standart istifadənin yayılması, nəzarətsiz və yanlış məlumat riski, eləcə də psixoloji asılılıq və diqqət yayımı kimi məhdudiyyətlər öyrənmə keyfiyyətinə mənfi təsir göstərə bilər. Buna görə də sosial medianın tədrisə inteqrasiyası zamanı kritik yanaşma, mənbə yoxlaması və məqsədli istifadə strategiyaları formalaşdırılmalı, müəllim və öyrənənlər bu barədə maarifləndirilməlidir.

Elm və Təhsilin Əsasları **XIV Beynəlxalq Elmi Konfrans**
01 iyul 2025 / 52-54
***Fundamentals of Science and Education* XIII International Scientific Conference**
01 july 2025 / 52-54
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

Banovsha Azizli
Azerbaijan State Pedagogical University
https://orcid.org/0009-0005-2073-4401
benovshe.rustemli@gmail.com

Degrees of Comparison of Adjectives

Keywords: *positive, superlative, comparative, intensity, quality, degree*
Açar sözlər: *adi, üstünlük, müqayisə, intensivlik, keyfiyyət, dərəcə*

Adjective is one of the main parts of speech. İt describes the quality or characteristic of an object or a person. In English, there are 3 degrees of adjectives: positive, comparative, and superlative.

Positive degree - The positive degree is the basic form of an adjective. In the positive degree, adjectives do not take any suffix. Ex: Do you see that high building? In this degree, adjectives are used with as...as (kimi), not as... as, not so...as (kimi deyil) to show whether a person or an object has the same quality or not. Ex: not as...as / not so...as – shows less of a quality: *He is not as fast as his friend.* The adverbs very, too, quite, so, rather, enough are used before adjectives they modify. As to so and such, So is used with adjectives and adverbs, but Such modifies noun. Ex: "*We were so happy to meet them. She was such a polite girl"*

Comparative degree - The comparative degree of adjectives plays an essential role in English grammar by providing speakers with a chance and writers to express varieties in qualities between two entities. The morphological formation, syntactic structure, and semantic function of the comparative degree has

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

its importance in communication and language learning. The comparative degree typically is used to indicate a higher or lower degree of a quality relative to another noun or pronoun. The formation depends on the length and phonological characteristics of the adjective: Short adjectives (usually one syllable) form the comparative by adding the suffix -er. *Example*: *tall → taller*, *fast → faster*; For adjectives ending with -e, only -r is added. *Example*: *large → larger*; When a one-syllable adjective ends with a single consonant preceded by a single vowel, the consonant is doubled before adding -er. *Example*: *big → bigger*; Two-syllable adjectives ending in -y change the -y to -i and add -er. *Example*: *happy → happier*: Long adjectives (usually two or more syllables, except those ending in -y) form the comparative with the word more placed before the adjective. *Example*: *beautiful → more beautiful*, *difficult → more difficult*.

Comparatives are used to compare two entities and typically require the conjunction than to introduce the second item in the comparison. *Example*: She is taller than her sister. To increase or decrease the degree of comparison of an adjective, words like much, far, a lot (for increase), and a bit, a little, slightly (for decrease) are used."

Superlative degree - The superlative degree indicates that an object or person has the highest quality within its class. For all one-syllable adjectives and two-syllable adjectives ending in -y, -er, -ow, or -le, the superlative is formed by adding '-est' to the end of the adjective. The superlative degree is used when comparing three or more entities and is usually preceded by the definite article the. *Example*: She is the tallest student in the class. The superlative degree is usually utilized in sentences containing words and phrases such as *'has ever', 'have ever', 'had ever', 'in', 'on', 'at', 'of all', 'one of', and 'among'*. There are some

***Elm və Təhsilin Əsasları* XIV Beynəlxalq Elmi Konfrans**
01 iyul 2025 / 52-54
***Fundamentals of Science and Education* XIII International Scientific Conference**
01 july 2025 / 52-54
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

irregular adjectives that must be memorized: *good - better the best; bad – worse – the worst; little– less– the least; many/much more– the most.*

In conclusion, the superlative degree is necessary for showing absolute comparisons among multiple entities. Comprehending its formation and correct usage enhances both written and spoken English, allowing for precise and effective communication.

Elm və Təhsilin Əsasları **XIV Beynəlxalq Elmi Konfrans**
01 iyul 2025 / 55-57
***Fundamentals of Science and Education* XIII International Scientific Conference**
01 july 2025 / 55-57
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

Fatma Əmirova
Azərbaycan Dillər Universiteti
https://orcid.org/0009-0009-6905-7244
amirova.fatima97@gmail.com

Azərbaycan və alman dillərində ixtisar olunan və qısaldılan sözlərin yazılış qaydaları haqqında

Açar sözlər: *ixtisar, termin, şəkilçi, dil, qayda, qərar*
Keywords: *abbreviation, term, suffix, language, rule, decision*

Nazirlər Kabinetinin təsdiqlədiyi Azərbaycan dilinin orfoqrafiya normalarına əsasən ixtisar olunan və qısaldılan sözlərin yazılış qaydaları müəyyənləşib. Tam ixtisarlar və qısaltmalar aid olduqları sözlərə uyğun olaraq böyük hərflə yazılır. Məsələn: AR – Azərbaycan Respublikası, BMT – Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, MM - Milli Məclis, DİN – Daxili İşlər Nazirliyi, DYP – Dövlət Yol polisi və s. Tam ixtisarlar ümumi isimlərə aid olduqda kiçik hərflə yazılır: metr – m., cild – c., və s. – və sairə kimi göstərilir. Yarımçıq ixtisarlar da aid olduqları sözlərə uyğun olaraq böyük və kiçik hərflərlə, mürəkkəb adların tərkib hissələridirsə, bitişik yazılır: məsələn, akademik – akad., dosent – dos., professor – prof., Azərbaycan Nəşriyyatı - Azərnəşr və s. (https://sia.az). Yeni qaydalara əsasən ixtisarlara əlavə edilən şəkilçilər son səsin tələffüzünə uyğun olaraq yazılır: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası – AMEA-dan; Müstəqil Dövlətlər Birliyi – MDB-nin və s. Sözlərin qısa yazılışı həmişə diqqət mərkəzindədir.

Daşınmaz əmlak sahəsinə aid olan və tez – tez rast gəlinən sözlərin açmasını alman və Azərbaycan dillərində göstərək:

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

1.Eg – das Erdgeschoss – 1-ci mərtəbə; 2.Og – das Obergeschoss – yuxarı mərtəbə; 3.Dg – das Dachgeschoss – çardaq; 4.KM – die Kaltmiete – soyuq kirayə (kommunal xərclərsiz kirayə); 5.WM – die Warmmiete – kommunal xərc daxil olan kirayə; 6.NB – die Nebenkosten (Betriebskosten) – əməliyyat xərcləri (su, işıq, zibil, internet və s.) (https://objego.de); 7.KT – die Kaution – depozit; 8.EBK – die Einbauküche – mətbəx mebeli; 9.TB – das Tageslichtbad – pəncərəsi açıla bilən vanna otağı; 10.FBH – die Fußbodenheizung – döşəmə altı istilik sistemi; 11.TG – die Tiefgarage – yeraltı qaraj; 12.BLK – der Balkon – eyvan; 13.HT – die Haustiere – ev heyvanları; 14.MFH – das Mehrfamilienhaus – çox ailəli yaşayış evi; 15.DH – das Doppelhaus – bir-birinə bitişik tikilmiş iki yaşayış binası; 16.EFH – das Einfamilienhaus – bir ailəli ev; 17.RH – das Reihenhaus – sıra ev (https://geni.us/b1-kurs). Dein Sprachcoach Maria.

Dil sahəsində tez-tez rastlaşdığımız terminlər: dt. – deutsch – alman; eng. – englisch – ingilis; frz. – französisch – fransız; gr. – griechisch – yunan; lat. – latein – latınca; sp. – spanisch – ispanca; tschech. – tschechisch – çex dilində və s.

Religion – din; Kath. – katholisch – katolik; ev. – evangelisch – protestant; A.T. – Altes Testament – Əhdi-ətiq, müqəddəs kitabın qədim hissəsi; N.T. – Neues Testament – Əhdi-cədid, müqəddəs kitabın yeni hissəsi; v. Chr. – vor Christus – Məsihdən əvvəl; n. Chr. – nach Christus – Məsihdən sonra.

Wörterbuch – lüğətlərdə tez - tez rastlaşdığımız terminlər: Sg – Singular – tək; Pl - Plural – cəm; m. – männlich – kişi cinsi; w. – weiblich – qadın cinsi; s. – sächlich – orta cins; a – Adjektiv – sifət; adv. – Adverb – zərf; cj – konjunktion – bağlayıcı; com. – komporativ – müqayisə dərəcəsi; imp. – İmperativ - əmr forması; impf. – İmperfekt – sadə keçmiş; inf. – İnfinitiv – felin

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

məsdər forması; int. – İnterjektion – nida; Prp. – Präposition – sözönü; vt. – transitivies Verb – təsirli feil; ivt. – intransitivies Verb – təsirsiz feil (Mehdiyev, 1963).

Ədəbiyyat

1. Mehdiyev, C. (1963). *Deutsch – Aserbaidschanisches Wörterbuch*.
2. https://sia.az
3. https://www.youtube.com/watch?v=qFB3FlaMUU8
4. https://geni.us/b1-kurs

Elm və Təhsilin Əsasları **XIV Beynəlxalq Elmi Konfrans**
01 iyul 2025 / 58-60
***Fundamentals of Science and Education* XIII International Scientific Conference**
01 july 2025 / 58-60
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

Gülöyşə Əhmədzadə
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
https://orcid.org/0000-0003-4190-4017
gulu010894@gmail.com

Azərbaycan filologiyasında monoloji nitqin tədqiqi xüsusiyyətləri

Açar sözlər: *nitq mədəniyyəti, Azərbaycan filologiyası, dilçilik, kommunikativ yanaşma, funksional üslub, dram əsərlərində monoloq*

Keywords: *speech culture, Azerbaijani philology, linguistics, communicative approach, functional style, monologue in dramatic works*

Nitq insan fəaliyyətinin əsas ünsiyyət vasitəsidir və onun müxtəlif formaları dilçilik elminin tədqiqat obyektidir. Bu formalar içərisində monoloji nitq xüsusi yer tutur. Monoloji nitq bir nəfərin fasiləsiz şəkildə fikir və düşüncələrini ifadə etdiyi nitq növüdür. Azərbaycan filologiyasında monoloji nitq müxtəlif aspektlərdən – sintaktik quruluş, üslubi xüsusiyyətlər, funksional istiqamət və ədəbi təzahür baxımından araşdırılmışdır. Bu tezisdə monoloji nitqin mahiyyəti, əsas xüsusiyyətləri və Azərbaycan dili və ədəbiyyatında oynadığı rol geniş şəkildə təhlil olunur.

Monoloji nitq - danışanın qarşılıqsız, fasiləsiz və məqsədyönlü nitq fəaliyyəti olub, əsasən mühazirələrdə, bədii təsvirlərdə, ictimai çıxışlarda və daxili düşüncə monoloqlarında istifadə olunur. Dialoji nitqdən fərqli olaraq, burada ikili qarşılıqlı ünsiyyət yoxdur.

Əsas xüsusiyyətləri: Məqsədyönlü və ardıcıl fikir axını; Sintaktik mürəkkəblik və fikir tamamlığı; Emosional zənginlik

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

və bədii vasitələrdən istifadə; Nitq strukturunun əvvəlcədən planlaşdırılması; Kommunikativ vahidlik və məntiqi bütövlük.

Monoloji nitq bir çox hallarda *nitq mədəniyyətinin, bədii təxəyyülün və sosial mövqeyin ifadə vasitəsi* kimi çıxış edir. Azərbaycan filologiyasında monoloji nitqin tədqiqi dilçilik, üslubiyyat və ədəbiyyat nəzəriyyəsi çərçivəsində aparılmışdır.

a) Dilçilik və sintaksis baxımından: Monoloji nitqdə istifadə olunan mürəkkəb cümlə quruluşları, cümlələrarası əlaqə vasitələri, intonasiya və ritm kimi sintaktik xüsusiyyətlər bir çox tədqiqatlarda əsas mövzulardan biri olmuşdur. M.Şirəliyev, F.Qasımzadə, R.Məmmədov kimi alimlərin əsərlərində bu istiqamətdə dəyərli analizlər təqdim olunmuşdur.

b) Üslubi və funksional aspekt. Monoloji nitq müxtəlif funksional üslublarda fərqli formalarda çıxış edir. Elmi üslubda-informasiya təqdimatı; publisistik üslubda-inandırma və təsir; bədii üslubda isə obrazın psixoloji durumunu çatdırmaq məqsədini daşıyır. Bu baxımdan N.Məmmədli, M.Seyidov, T.Hacıyev kimi alimlərin tədqiqatları xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

c) Kommunikativ yanaşma və müasir diskurs nəzəriyyəsi. Müasir dövrdə praqmatik və kommunikativ yanaşmalar çərçivəsində monoloji nitqdə niyyət, məqsəd, dinləyiciyə təsir kimi amillər önə çəkilir. Bu xüsusilə natiqlik, pedoqoji nitq, KİV çıxışları sahələrində aktuallıq daşıyır.

Azərbaycan ədəbiyyatında monoloji nitq obrazın daxili aləmini açmaq, psixoloji gərginlik yaratmaq **və** ictimai fikir ifadə etmək vasitəsi kimi geniş tətbiq olunur. *Nümunələr:* Cəlil Məmmədquluzadə əsərlərində monoloqlar ictimai tənqidin ifadə vasitəsi kimi çıxış edir. İlyas Əfəndiyev və Anar kimi yazıçılar daxili monoloq vasitəsilə obrazın psixoloji portretini formalaşdırır. Dram əsərlərində, xüsusilə Üzeyir Hacıbəyov, Sabit Rəhman kimi müəlliflərdə monoloji nitq tamaşaçının emosional əlaqəsini gücləndirmək üçün istifadə olunur.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

Bu nümunələr göstərir ki, monoloji nitq yalnız dil vasitəsi deyil, eyni zamanda bədii ifadə və dünya görüşünün təqdimat alətidir.

Monoloq növü	**İstifadə sahəsi**	**Funksiyası**
Elmi monoloq	Mühazirələr, konfrans çıxışları	Məlumatvermə, izah
Bədii monoloq	Ədəbiyyat, psixoloji təsvirlər	Emosional və daxili dünyanı çatdırmaq
Dramatik monoloq	Teatr əsərləri	Konfliktin və duyğu-nun təzahürü
Publisistik monoloq	KİV, siyasi nitqlər	Təsir və yönləndirmə
Daxili monoloq	Psixoloji nəsr	Şəxsin daxili düşüncə-lərini çatdırmaq

Azərbaycan dilinin tədrisində monoloji nitqin inkişafı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Ali məktəblərdə “Nitq mədəniyyəti”, “Üslubiyyat”, “Şifahi çıxış və təqdimat” fənləri çərçivəsində tələbələrə ardıcıl, məntiqi və ifadəli danışıq bacarığı aşılanır. Monoloji nitqin tədrisi həm də natiqlik mədəniyyəti, jurnalistika, tədris fəaliyyəti və ictimai çıxışlar sahəsində peşəkar nitq vərdişlərini formalaşdırır.

Monoloji nitq Azərbaycan filologiyasında dilin funksional və bədii imkanlarını əks etdirən əsas tədqiqat mövzularından biridir. Bu nitq forması həm ədəbi yaradıcılıqda, həm də praktiki ünsiyyət sahələrində şəxsiyyətin özünüifadə vasitəsi kimi çıxış edir. Müasir yanaşmalar onun yalnız sintaktik deyil, həm də kommunikativ, üslubi və diskursiv ölçülərini ön plana çəkir. Beləliklə, monoloji nitqin tədqiqi Azərbaycan dili və ədəbiyyatının zənginliyini və dinamik inkişafını əks etdirir.

Elm və Təhsilin Əsasları **XIV Beynəlxalq Elmi Konfrans**
01 iyul 2025 / 61-64
***Fundamentals of Science and Education* XIII International Scientific Conference**
01 july 2025 / 61-64
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

Раънохон Абдуллаева
Университет Мировой Экономики и Дипломатии
исследователь
https://orcid.org/0009-0003-1739-8916
abdullayevarano.2012@gmail.com

Перспективы и участие Узбекистана в Организации Тюркских Государств: анализ с современной точки зрения

Ключевые слова: *Узбекистан, Азербайджан, Организации тюркских государств, внешняя политика, социально-культурные связи*

Açar sözlər: *Özbəkistan, Azərbaycan, Türk Dövlətləri Təşkilatı, xarici siyasət, sosial-mədəni əlaqələr*

Keywords: *Uzbekistan, Azerbaijan, Organization of Turkic States, foreign policy, socio-cultural relations*

С точки зрения новейшей истории, в последние годы в Узбекистане реализуются системные реформы, направленные на либерализацию и модернизацию национальной экономики, обеспечение её устойчивого развития и последовательную интеграцию в мировые экономические отношения. При этом наблюдается активизация не только двустороннего, но и многостороннего формата международных взаимодействий. В условиях трансформации международных отношений Узбекистан, официально присоединившийся к Организации тюркских государств (ОТГ), стремится играть более активную роль в её рамках.

С момента избрания Шавката Мирзоева на пост Президента в 2016 году, в стране были инициированы

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

масштабные реформы в различных сферах. Приоритетом стало налаживание и стратегическое развитие отношений с соседними государствами Центральной Азии. В то же время, взаимоотношения с Турцией и Азербайджаном вышли на новый уровень развития. В рамках ОТГ отношения между Узбекистаном и Азербайджаном продолжают динамично развиваться. Регионально ориентированная внешнеполитическая доктрина, сформированная под руководством Президента, выдвинувшего более 300 инициатив, рассматривается как образец регионального сотрудничества. Подход к решению проблем с региональной точки зрения получает положительное признание на международной арене. Совпадение позиций Узбекистана и стран-членов ОТГ по ключевым международным и региональным вопросам создает благоприятные условия для выработки взаимовыгодных решений.

15 октября 2019 года на VII саммите в Баку Узбекистан официально присоединился к Тюркскому совету в качестве полноправного члена. Это событие можно расценивать как отражение коренных изменений во внешнеполитическом курсе страны (Кадыров, 2023). Активное участие в международных организациях и многовекторная внешняя политика обеспечивают Узбекистану возможность занять достойное место в глобальном сообществе. Сотрудничество в рамках Организации тюркских государств способствует более тесной интеграции Узбекистана с Азербайджаном и Турцией, а также усиливает экономическую взаимозависимость. В последние годы наблюдается интенсификация экономического, политического и гуманитарного взаимодействия между государствами, что способствует формированию новых путей взаимосвязи. ОТГ служит механизмом поддержки всестороннего

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

сотрудничества между независимыми государствами с общей языковой, религиозной и культурной основой (Абдуллаева, 2024).

С момента вступления Узбекистана в ОТГ тематика саммитов, их влияние и охват участников заметно расширились. Даже в период пандемии встречи проводились в онлайн-формате, демонстрируя солидарность тюркских народов, взаимную поддержку и готовность к гуманитарной помощи в кризисных условиях. Организация принимает все более системный характер и охватывает широкий спектр взаимодействий, включая социально-культурные связи, лежащие в её основе.

Присоединение Узбекистана к Тюркскому совету также связано с намерением сохранить общее культурное и историческое наследие тюркоязычных государств. Общие исторические ценности должны служить духовной основой укрепления сотрудничества и сближения между этими странами (Абдуллаев, 2019). Многовековые национальные традиции, присущие всем тюркским народам, представляют собой мощный источник духовности и идентичности.

В условиях современного мира, насыщенного вызовами и угрозами, молодежь сталкивается с рисками, связанными с воздействием разрушительных массовых культурных явлений. В этом контексте ОТГ играет особую роль. Как отмечают отечественные исследователи, её деятельность особенно важна в условиях угрозы утраты ценностей под влиянием массовой культуры, поскольку способствует сохранению уникального культурного единства наших народов (Хакбердиев, Мадаминова, 2022). Это требует особого внимания, так как в последние годы усиливаются вызовы, связанные с проникновением чуждых, ментально несовместимых идей, способных подорвать наши

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

традиционные ценности. Необходимо формировать у молодежи иммунитет к этим вызовам. Сохранение и передача исторических, культурных и национальных ценностей будущим поколениям — важная задача, в решении которой ОТГ может стать эффективной платформой. Противостояние негативным и опасным аспектам массовой культуры требует коллективных усилий и сотрудничества. Это путь к поиску совместных решений современных вызовов и достижению более устойчивых результатов.

Литература

1. Абдуллаев, Ш. (2019). Uzbekistan in the Turkic Council: common interests, opportunities and potential for cooperation. *International Relations: Politics, Economics, Law*, №2. https://uzjournals.edu.uz/intrel/vol2019/iss2/1
2. Абдуллаева, Р. (2024). Davlatlararo munosabatlarda xalqaro tashkilotlarning o‘rni: iqtisodiy, ijitimoiy, madaniy va tarixiy tahlil. *Вестник молодых ученых,* №3(4), с. 98.
3. Кадыров, А. (2023). *Strengthening Uzbekistan's international political and economic positions in the context of chairing the Turkic States Organization*. Институт стратегических и межрегиональных исследований при Президенте Республики Узбекистан. https://isrs.uz
4. Хакбердиев, К., Мадаминова, Д. (n.d.). *Участие Узбекистана в ОТГ: историческая необходимость и общность интересов*. https://uza.uz/ru/posts/uchastie-uzbekistana-v-otg-istoricheskaya-neobxodimost-i-obschnost-interesov_424458

Elm və Təhsilin Əsasları XIV Beynəlxalq Elmi Konfrans
01 iyul 2025 / 65-68
Fundamentals of Science and Education XIII International Scientific Conference
01 july 2025 / 65-68
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

Aysu Musayeva
Bakı Dövlət Universiteti
magistrant
https://orcid.org/0009-0009-4501-9454
aysu.musayeva289@gmail.com

Türkiyənin müasir siyasi vəziyyətinin ada turizminin inkişafına təsiri

Açar sözlər: *siyasi sabitlik, Türkiyə turizm siyasəti, yerli idarəetmə və mərkəzi hakimiyyət, diplomatik münasibətlər və turizm, turizm və iqtisadi qeyri-sabitlik*

Keywords: *political stability, tourism policy in Turkey, central-local governance relations, diplomatic relations and travel flows, tourism and economic instability*

Turizm insanların yalnız bir yerdən digərinə səyahət etməsi deyil, eyni zamanda mədəniyyətlərin qovuşması, iqtisadi canlanma və sosial rifahın artması üçün bir vasitədir. Bu sahə xüsusilə təbii resursları və coğrafi izolyasiyası ilə seçilən ada bölgələrində daha fərqli cəhətləri ilə ön plana çıxır (UNWTO, 2023). Son illərdə Türkiyədə baş verən siyasi proseslər yalnız daxili idarəetmə sisteminə deyil, eyni zamanda turizm sektoruna da müxtəlif səviyyədə təsir göstərib. Xüsusilə ada turizmi kimi həssas sahələr bu təsirə daha dərindən məruz qalır. Siyasi qərarlar bəzi adalarda investisiya dinamikasını dəyişmiş, xarici turistlərin davranışlarına və turizm layihələrinin həyata keçirilməsinə bilavasitə təsir etmişdir. Eyni zamanda Türkiyənin Avropa İttifaqı və qonşu dövlətlərlə münasibətləri, səyahət rejimi və beynəlxalq imicin formalaşmasına təsir edən əsas amillərdən biri olmuşdur (Erdoğan, 2023; TÜİK, 2024).

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

Bu tədqiqatın məqsədi Türkiyənin müasir siyasi vəziyyətinin ölkədəki ada turizminə göstərdiyi birbaşa və dolayı təsirləri araşdırmaq, həm daxili siyasi qərarların, həm də xarici siyasət strategiyalarının ada bölgələrinin turizm inkişafına necə yön verdiyini təhlil etməkdir. Bu yanaşma, ada turizmini daha dərin və real kontekstdə anlamağa imkan verəcəkdir.

Xüsusilə Avropa və Skandinaviya ölkələrindən gələn turistlər üçün adalar cəlbedici istiqamətlər hesab olunur. Türkiyənin bu ölkələrlə münasibətləri gərginləşdikcə, media və diplomatik xəbərdarlıqlar nəticəsində turistlərin səfər planlarında azalma müşahidə olunur. Əgər gələcəkdə Türkiyə-AB münasibətlərində siyasi böhran dərinləşərsə, ada bölgələrindəki otellər, restoranlar və xidmət müəssisələri mövsümdən kənar fəaliyyətlərlə ayaqda qalmaqda çətinlik çəkə bilər (European Commission, 2024; Global Risk Insights, 2024).

Risklərin qiymətləndirilməsi - yerli idarəetmə hüquqlarının mərkəz tərəfindən məhdudlaşdırılması, infrastruktur layihələrinin mərkəzi qərarlarla yönəldilməsi, beynəlxalq diplomatik gərginlik fonunda turist axınının azalması.

Mümkün proqnozlar: Türkiyə–Avropa münasibətlərində sabitləşmə müşahidə olunarsa, ada bölgələrində turist sayında artım gözlənilir. Lakin bu, infrastruktur üzərində əlavə yüklənmə yarada bilər. Yerli əhalinin maraqları nəzərə alınmadan verilən qərarlar sosial narazılıq və turizm brendinin zəifləməsi ilə nəticələnə bilər.

2025-ci ilin ilk yarısı Türkiyə üçün həm daxili, həm də xarici siyasətdə gərgin və dəyişkən keçməkdədir. 2023 seçkilərindən sonra Rəcəb Tayyib Ərdoğanın prezidentliyi yenilənmiş olsa da, ölkədə siyasi balans ciddi şəkildə dəyişib. Müxalifət partiyalar bir sıra böyük şəhərlərdə və sahilyanı bölgələrdə, o cümlədən adalarda güclü mövqe qazanmışdır. Bu, mərkəzi hakimiyyətlə yerli idarəetmə orqanları arasında idarəetmə fərqləri və resurs

bölgüsü üzrə ziddiyyətlərə səbəb olmuşdur (TÜİK, 2024; World Bank, 2023). Ötən ilin sonlarında lirənin dəyərinin yenidən ciddi şəkildə düşməsi, inflyasiya səviyyəsinin 60%-ə yaxınlaşması və işsizlik göstəricilərinin artması ilə bu il hökumət turizmi iqtisadi çıxış yolu kimi yenidən prioritet sahəyə çevirib. Xüsusilə turizm bölgələrində dövriyyə vergisi güzəştləri, yerli sahibkarlara kredit imkanları və vizaların sadələşdirilməsi kimi təşviq paketləri təqdim olunub.

2025-ci ilin əvvəlində xüsusilə Çanaqqala, İzmir və Muğla bələdiyyələri ilə mərkəzi hökumət arasında turizm gəlirlərinin bölgüsü, sahil zonalarının özəlləşdirilməsi və ətraf mühitin qorunması məsələləri üzrə münaqişələr yaşanmaqdadır. Bu tip siyasi gərginliklər, xüsusilə ekoloji həssas adalarda (Bozcaada, Gökçeada, Marmarisə yaxın adalar) yerli əhalinin etirazlarına və mediada mənfi xəbər axınına səbəb olmuşdur (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2022; Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2024).

Hazırda siyasi gündəmdə xüsusilə miqrasiya sazişlərinin yenilənməsi və enerji əməkdaşlığı fonunda Türkiyənin Avropa İttifaqı ilə münasibətləri yenidən qurulur. Bu, Almaniya, Fransa və Hollandiya kimi ölkələrdən gələn turist axınında artımla nəticələnir. Lakin mart ayında İsrail ilə diplomatik gərginliyin yenidən alovlanması və Yaxın Şərqdəki münaqişələrin Türkiyənin daxili təhlükəsizliyinə təsir riski, bəzi ölkələrdə (İsveç, Kanada, Norveç) Türkiyəyə səfər barədə xəbərdarlıqların yayılmasına səbəb olmuşdur.

Yekun olaraq qeyd etmək lazımdır ki, 2025-ci ilin siyasi gündəmi Türkiyədə ada turizmi üçün həm fürsət, həm də risklərlə doludur. Dayanıqlı inkişaf yalnız siyasi sabitlik, yerli iştirakçılıq və ətraf mühitin qorunması əsasında mümkündür.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

Ədəbiyyat

1. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2024). *İqlim Dəyişikliyi və Sahil Bölgələri Hesabatı*. https://csb.gov.tr
2. Erdoğan, E. (2023). *Türkiyədə Turizmin İnkişaf Prosesi və Siyasi Amillərin Təsiri*. Nobel Yayınları.
3. European Commission. (2024). *Avropa İttifaqı–Türkiyə Münasibətləri: Ticarət, Miqrasiya və Turizm*. Brüssel: EC Reports. https://ec.europa.eu
4. Global Risk Insights. (2024). *Türkiyənin Siyasi Risk Perspektivi 2024–2025*. https://globalriskinsights.com
5. T.C. Kültür və Turizm Bakanlığı. (2022). *Türkiyə Turizm Strategiyası 2023–2028*. https://www.ktb.gov.tr
6. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024). *2020–2024 Turizm Statistikaları İlliyi*. https://data.tuik.gov.tr
7. United Nations World Tourism Organization (UNWTO). (2023). *Turizm və Siyasi Sabitlik: Qlobal Baxış*. Madrid: UNWTO.
8. World Bank. (2023). *Siyasi Gərginlik Şəraitində Davamlı Turizm İnkişafı*. Vaşinqton, DC: Dünya Bankı.

Elm və Təhsilin Əsasları XIV Beynəlxalq Elmi Konfrans
01 iyul 2025 / 69-72
Fundamentals of Science and Education XIII International Scientific Conference
01 july 2025 / 69-72
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

TƏBİƏT ELMLƏRİ
NATURAL SCIENCES

Gumru Balakhanova
Azerbaijan State Pedagogical University
PhD in Biology
https://orcid.org/0000-0002-1709-1442
19_bq_91@mail.ru

The Impact Of Urbanization And Climate Change On The Prevalence Of Fungal Diseases In Human

Keywords: *urbanization, climate change, fungal infections, public health, mycoses, pathogenic fungi*
Açar sözlər: *urbanizasiya, iqlim dəyişikliyi, göbələk infeksiyaları, ictimai sağlamlıq, mikozlar, patogen göbələklər*

In recent decades, rapid population growth and urbanization have significantly altered human life, intensifying environmental pollution, overloading infrastructure, and worsening hygiene-conditions that facilitate the spread of infectious diseases, including fungal infections. Simultaneously, climate change-manifested by rising temperatures, increased humidity, and extreme weather-has expanded the habitats of pathogenic fungi, allowing them to affect new regions and larger populations.

Fungal infections are especially dangerous for individuals with weakened immune systems and are increasingly linked to urban living conditions such as damp indoor environments, poor nutrition, stress, and limited physical activity. Given these risks, the rising prevalence of fungal infections driven by urbanization

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

and climate change has become a critical concern in both medicine and ecology. This study aims to analyze these combined effects and propose effective solutions to mitigate the spread of fungal diseases. Urbanization and climate change are key global challenges affecting both ecosystems and human health. In recent decades, the rise in global temperatures and rapid urban growth have contributed to the wider spread of fungal infections, which were once limited to tropical regions but are now emerging worldwide.

These infections particularly threaten immunocompromised individuals, putting pressure on healthcare systems and requiring improved diagnostics and treatments. Climate-driven shifts in fungal habitats demand urgent scientific and medical responses. International organizations, including the WHO, stress the need for expanded research and public awareness in this area. Understanding the connection between urbanization, climate change, and the spread of fungal diseases is crucial for developing effective preventive strategies and protecting public health. The aim of this study is to investigate the impact of widespread urbanization and climate change on human health, particularly the spread of fungal infections. The research scientifically evaluates the influence of both ecological and social factors specific to urban environments, as well as climate-related factors such as increasing temperature and humidity.

The main objectives include identifying the causes of fungal infection transmission, examining the effects of climate change on pathogenic fungi, analyzing the role of lifestyle factors, and proposing preventive measures. Based on the findings, recommendations are provided for public health and environmental policy. In this regard, the study is both scientifically and practically significant, contributing to public health protection and potentially serving as a basis for more

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

extensive future research in the field. The object of this research is the population living in urban environments and their level of exposure to fungal infections. Additionally, the main ecological and climatic factors affecting the spread of infections are a central focus. Factors such as population density, sanitation and hygiene conditions, and air and water pollution, alongside increased temperature and humidity, have been analyzed. The study also considers the comparison of infection risk between urban and suburban areas, the susceptibility of different age and risk groups, and the conditions for the spread of fungal spores in living environments such as hospitals, schools, and buildings. Thus, the research investigates a complex system encompassing both biological (microorganisms and the human body) and socio-ecological (urbanization and climate) factors.

This study employed a combination of literature review, statistical analysis, and expert observation to examine how urbanization and climate change influence fungal infections. Comparative and correlation methods were used to assess the relationship between infection rates, climate conditions, and urban density. This multifaceted approach ensured comprehensive and scientifically reliable results.

This study, based on data from WHO, Azerbaijan's Ministry of Health, and international sources, showed that fungal infections are more prevalent in urban areas with high humidity, population density, and poor sanitation. Climate change further disrupts soil and vegetation microbiota, enabling wider fungal spread. At-risk groups include the elderly, children, and chronically ill. These insights highlight the urgent need for preventive strategies and public education. This research confirms that urbanization and climate change are key drivers in the spread of fungal infections. Overcrowding, poor hygiene, and humid indoor environments, combined with rising

Elm və Təhsilin Əsasları **XIV Beynəlxalq Elmi Konfrans**
01 iyul 2025 / 69-72
Fundamentals of Science and Education **XIII International Scientific Conference**
01 july 2025 / 69-72
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

temperatures and humidity, create ideal conditions for fungal growth and transmission.

These factors also weaken immune defenses, especially among the elderly, children, and chronically ill. To counter this threat, it is crucial to improve hygiene, raise awareness, promote healthier lifestyles, and implement climate action measures that will enhance both individual and public health.

Elm və Təhsilin Əsasları **XIV Beynəlxalq Elmi Konfrans**
01 iyul 2025 / 73-74
Fundamentals of Science and Education **XIII International Scientific Conference**
01 july 2025 / 73-74
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

Nailə Əliyeva
Naxçıvan Dövlət Universiteti
doktorant
https://orcid.org/0009-0006-5219-8727
naileeliyeva280@gmail.com
Məhəmməd Quliyev
Naxçıvan Dövlət Universiteti
https://orcid.org/0009-0004-3858-1004
mquliyev.ordubad92@gmail.com

Culfa maili düzənliyinin landşaftlarının tədqiqinə dair

Açar sözlər: *maili düzənlik, landşaft, ekoloji problem, antropogen təsir*
Keywords: *inclined plain, landscape, ecological problem, anthropogenic impact*

Naxçıvan MR-in Arazboyu düzənliklərindən biri olan Culfa maili düzənliyi şimalda Darıdağın cənub ətəkləri, cənubda Araz çayı sahili, şərqdə Yaycı düzü, qərbdə isə Əlincə çayın aşağı axınının sol sahili ilə əhatələnir. Duzənliyin orta hündürlüyü 800-1300 m arasında tərəddüd edir. Geniş bir ərazini əhatə edən Culfa düzü zəif parçalanmışdır. Düzənliyin dağ ətəyinə yaxın şimal və şimal-şərq hissələrində prollüvial, aşağı hissələrində isə allüvial cöküntülər inkisaf etmisdir. Prollüvial çöküntülər Daridağ yaylasının cənub ətəklərindən başlayan yarğanlarda vaxtaşırı gələn daşlı-palçıqlı sellərin təsirindən yaranır. Culfa maili düzənliyinın cənub və cənub-qərb hissəsində isə Araz və Əlincə çaylarının gətirdiyi allüvial çöküntülər geniş yayılıbdır.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

Bu çayların sahillərində qədim çay terrasları inkişaf etmişdir. Gülüstan kəndi yaxınlığında maili düzənliyin səthi alçalır.

Culfa maili düzənliyində boz torpaqlar üzərində yovşanlıq landşaftı geniş yayılmışdır. Bu landşaftın əsas bitkisi yovşandır. Həmçinin, gəvən bitkiləri də geniş yayılmışdır. Əsasən qış otlağı kimi istifadə edilir. Otlaqların müəyyən hissəsində zərərli bitkilər çox inkişaf etmişdir. Onlar torpaqda olan suyu və qida mənbələrini mənimsəyir, qiymətli yem bitkilərini sıxışdıraraq daha çox sahədə yayılırlar. Culfa maili düzənliyində gillicəli torpaqlar üzərində yovşan və efemer bitkiləri yayılıbdır. Bunlardan başqa kəngiz kolları, şoran bitkiləri, taxılkimilər, çılpaq gəvən cənub - qərb hissədə çayır çəmənlikləri, tikanlar və s. yayılmışdır. Cənub istiqamətində kolluqlar azalır, efemer bitkiləri isə tədricən artır. Son vaxtlara qədər əsasən qış otlağı kimi istifadə olunan Culfa maili düzənliyindən əkin sahəsi kimi az istifadə olunmuşdur. Bunun da əsas səbəbi ərazidə suvarma suyunun çatışmaması və düzənliyin bəzi sahələrinin daşlarla örtülü olmasıdır. Ancaq otlaq kimi istifadə olunan Culfa düzünə Arazdan su çıxarılmış və əkin sahələri genişlənmişdir.

Culfa maili düzənliyində əkinçiliyin inkişaf etdirilməsi antropogenləşməni daha da sürətləndirmişdir. Əkinçiliyin inkişafı ilə əlaqədar olaraq bəzi sahələrdə bataqlıqlaşma və şoranlaşmalar baş vermişdir. Bunlar isə kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələrini istehsal dövriyyəsindən çıxaran əsas amildir. Bütün bunları nəzərə alaraq, Araz çayı hövzəsinə aid iqlim şəraitində duzlu-şoran və gilli-gillicəli torpaqlar üzərində dağətəyi maili düzənliklərdə ot bitkilərindən məhrum, ağac və seyrək kollu, gilli, daşlı-qumlu yarımsəhra-səhra landşaftlarının mövcud olduqlarını deyə bilərik.

Landşaftların yenidən əsaslı tədqiqinə ehtiyac vardır.

Elm və Təhsilin Əsasları **XIV Beynəlxalq Elmi Konfrans**
01 iyul 2025 / 75-77
Fundamentals of Science and Education **XIII International Scientific Conference**
01 july 2025 / 75-77
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

Cəmilə Tağıyeva
Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
magistrant
https://orcid.org/0009-0000-3788-0185
ctagiyeva27@gmail.com

Nəhəng qantəpər (*Cephalaria gigantea*) bitkisinin tibbi əhəmiyyəti

Açar sözlər: *Cephalaria gigantea, dərman bitkiləri, fitoterapiya, bioaktiv birləşmələr, xalq təbabəti*
Keywords: *Cephalaria gigantea, medicinal plants, phytotherapy, bioactive compounds, folk medicine*

Nəhəng qantəpər (*Cephalaria gigantea*) fırçaotukimilər (*Dipsacaceae*) fəsiləsinin qantəpər (*Cephalaria* L.) cinsinə aid olan çoxillik ot bitkisidir. Yayılması çox da geniş olmayıb, dağlıq-meşəlik ərazilərdə bitir. Azərbaycanda Böyük Qafqaz dağlarının şərq və qərb zonalarında, Kiçik Qafqaz dağları ərazisinin müəyyən yerlərində rast gəlinir (Mahmudov, 2010, s. 255). Bitkinin müxtəlif orqanlarında (yarpaq, kök, çiçək və toxumlarında) aparılmış fitokimyəvi analizlər nəticəsində bir çox bioaktiv birləşmələrin varlığı öyrənilmişdir. Belə ki, bitkinin tərkibində flavonoidlər (kversetin, luteolin), fenolkarbon turşuları (qəhvə turşusu, ferul turşusu), triterpen saponinlər, az miqdarda alkaloidlər, polisaxaridlər, çiçəklərində az miqdarda efir yağları və s. rast gəlinir. Bitkinin tərkibindən 11 saponin qlikozidi əldə edilmişdir ki, onlar da giqanteozidlər adlandırılmışdır (Tabatadze, Tsomaia və b., 2020, s. 22).

Elm və Təhsilin Əsasları **XIV Beynəlxalq Elmi Konfrans**
01 iyul 2025 / 75-77
Fundamentals of Science and Education **XIII International Scientific Conference**
01 july 2025 / 75-77
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

Zəngin kimyəvi tərkibə malik olan bitki xalq təbabətində geniş tətbiq edilir. Bitki çiçəklərindən hazırlanan dəmləmə daxili qanaxmalarda, böyrəklər və sidik yollarının xəstəliklərində istifadə edilir (Məcidli, Bayramlı, 2021, s. 371). Həmçinin, bitkinin elmi təbabətdə istifadəsi imkanlarının öyrənilməsi məqsədilə çoxsaylı tədqiqatlar aparılmışdır. Tərkibindəki polifenollar hesabına Cephalaria gigantea ekstraktı sərbəst radikallarla mübarizə aparmaq qabiliyyətinə malikdir. DPPH, FRAP və ABTS testlərinin nəticələri bitkinin yüksək antioksidant fəallığa malik olduğunu göstərir. Bitkinin iltihab əleyhinə təsiri müxtəlif heyvan modelləri üzərində tədqiq edilmiş, etanollu ekstraktın ödemi və iltihab mediatorları səviyyəsini azaltdığı müşahidə edilmişdir.

Bitkinin metanol ekstraktı *Staphylococcus aureus, Escherichia coli, Candida albicans* kimi mikroorqanizmlərə qarşı təsir göstərmişdir. Bu, xalq təbabətində yarasağaldıcı və antiseptik kimi istifadəsini təsdiqləyir. Xüsusilə flavonoid və saponin tərkibi səbəbilə *Cephalaria gigantea* yaraların bərpasını sürətləndirir, kollagen sintezini stimullaşdırır və dəridə regenerasiya prosesini gücləndirir.

Cephalaria gigantea xalq təbabətində uzun illər istifadə olunmuş və son illərdə aparılan elmi tədqiqatlarla bu istifadələrin əsaslı olduğu göstərilmişdir. Xüsusilə onun antioksidant, iltihab əleyhinə və antimikrob təsirləri perspektivli dərman bitkisi kimi əhəmiyyətini artırır. Gələcəkdə bu bitkinin standartlaşdırılmış ekstraktları əsasında dərman vasitələrinin hazırlanması yerli əczaçılıq sənayesinin inkişafına töhfə verəcəkdir. Lakin daha geniş klinik və toksikoloji araşdırmalara ehtiyac vardır.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

Ədəbiyyat

1. Mahmudov, F. (2010). *Dərman bitkilərinin müasir təbabətdə rolu*.
2. Məcidli, İ.Q., Bayramlı, O.F. (2021). *Şəfalı bitkilər (1000 dərdin 1001 dərmanı).* I hissə.
3. Tabatadze, N., Tsomaia, I., Chikovani, A., Gigoshvili, T. (2020). Biologically active substances Cephalaria gigantea growing in Georgia. *Austrian Journal of Technical and Natural Sciences*, p. 22-25.

Elm və Təhsilin Əsasları **XIV Beynəlxalq Elmi Konfrans**
01 iyul 2025 / 78-81
***Fundamentals of Science and Education* XIII International Scientific Conference**
01 july 2025 / 78-81
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

Tahə İbrahimov
Ağsu, Azərbaycan
https://orcid.org/0009-0001-1812-282X
tahibrahimov287@gmail.com

İnsanın yenidən təkamülü mümkündürmü?

Açar sözlər: *təkamül, insan, canlı, orqanizm, həyat*
Keywords: *evolution, human, living being, organism, life*

Əvvəlcədən qeyd etmək istəyirəm ki, bu mövzunu qələmə almağımın maraqlı bir tarixi vardır. Bir dəfə dərsin maraqlı bir yerində şagirdlərdən biri iki sualla mənə müraciət etdi: 1. Nə üçün insanabənzər meymunlar insana çevrilmir? 2. İnsan təkamülün son mərhələsidirmi? Şagirdin birdən-birə belə sual verməsi məni düşünməyə məcbur etdi. Özümdən asılı olmadan fikrə getdim. Fikirləşdim ki, sualların cavabını necə izah edim ki, şagird başa düşsün. Sualların cavabı çox geniş izahat tələb edirdi. Məsələ burasındadır ki, həmin şagird biologiyanın mövzularını öyrənməkdə çətinlik çəkirdi. Ona görə də sualların cavabı faktlarla, misallarla izah olunmalı idi. Bunları nəzərə alaraq bildirdim ki, əlavə məşğələdə ətraflı izah edəcəyəm. Bu yaxınlarda biologiyaya aid elmi kitabların birində yazılmışdı ki, insan təkamülün ən son mərhələsidir. Bunu Ç.Darvin sübut etmişdir. Bütün bunlar məni uzun müddət düşünməyə məcbur etdi. Mənə aydın oldu ki, insanın Yer planetində yaranması çox ciddi qanunauyğunluğun nəticəsidir. Deməli, insanın istiqamətlənmiş, irəliyə doğru inkişafı həmişə mövcud olacaqdır. Bu zaman insanın orqanizmi həm dəyişikliyə uğrayacaq, həm də mürəkkəbləşəcəkdir. Bu zaman ən vacib bir sualın cavabı düzgün aydınlaşdırılmalıdır. İlk birhüceyrəli canlı orqanizmlərin rüşeymləri başqa planetlərdən gətirilmişdir, yoxsa Yer

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

planetində yaranmışdır? Hazırda sualın cavabı ilə əlaqədar tədqiqatçılar müxtəlif fikirlər söyləyirlər. Mənə tamamilə aydındır ki, ilk canlı orqanizmlər Yer planetində yaranmışdır. Kainatın başqa nöqtələrindən gətirilməmişdir. Müşahidələrimə əsasən bunun çoxlu sübutları vardır. Sübutlardan bir neçəsi aşağıdakılardır: 1. Məsələyə məntiqlə yanaşılmalıdır. Məlumdur ki, Yer üzündə baş verən bütün hadisələr Günəşdə gedən fiziki-kimyəvi proseslərlə əlaqədardır. Deməli, insan təkamülün son mərhələsi ola bilməz. 2. Əgər ilk canlıların rüşeymləri başqa planetlərdən gətirilsəydi, onda onlarda Yer üzərində mühitə uyğun olmayan xassələr meydana çıxardı. Bu isə hələ ki, heç vaxt müşahidə olunmamışdır. Başqa sübutlar da vardır. Hamısını qeyd etmək fikrindən uzağam. Şagirdin birinci sualının cavabı belədir: İnsan öz başlanğıcını insanabənzər meymunlardan götürməmişdir. İnsana uyğun olan birhüceyrələr təkamül nəticəsində çoxhüceyrəli orqanizmə başlanğıc vermişdir. Həmin vaxtlarda Günəşdə baş verən nüvə reaksiyaları indikindən tamamilə fərqlənirdi. Ona görə də hazırda yeni insanın əmələ gəlməsi mümkün deyildir. Bu zaman yeni sual meydana çıxır. Gələcəkdə insan orqanizmində hansı dəyişikliklər baş verəcəkdir? Bunlar aşağıdakılardır: 1.İnsanın mərkəzi sinir sistemi daha da inkişaf edəcəkdir. 2.Tənəffüs sistemində isə ciddi problemlər meydana çıxacaqdır. İnsan orqanizmində baş verən dəyişikliklərə baxmayaraq, ətraf mühitə yeni uyğunlaşmalar yaranacaqdır. Bu zaman çox suallar meydana çıxır. İnsan nə vaxtsa bizim Günəş sistemindən kənara çıxa biləcəkdirmi? Bəli, bu, mümkündür. İnsanlar əvvəlcə kosmik gəmilərlə Yupiterin səthinə enəcəklər. Oradan isə Günəş sistemindən kənara çıxmaq mümkün olacaqdır. Lakin insanın orqanizmi bütöv halda və ya tam şəkildə Yupiterdən kənara çıxa bilməyəcəkdir. Çünki, bizim Günəş sistemindən kənarda Yer planetindəkinə uyğun mühit mövcud deyildir. Ona görə də insanın hüceyrələri başqa

Elm və Təhsilin Əsasları XIV Beynəlxalq Elmi Konfrans
01 iyul 2025 / 78-81
Fundamentals of Science and Education XIII International Scientific Conference
01 july 2025 / 78-81
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

sistemlərə aparılacaqdır. Bu isə iki üsulla həyata keçiriləcəkdir: 1. İnsan özü hüceyrələri kosmik vasitələrlə göndərə bilər. 2. Başqa sistemlərdən gələn varlıqlar hüceyrələri apara bilər. İkinci üsul daha çox realdır və yaxın vaxtlarda həyata keçiriləcəkdir. Bütün hallarda başqa sistemlərə aparılmış insan hüceyrələri təkamül edərək çoxhüceyrəli canlı orqanizmə çevriləcəkdir. Bu yeni insan olacaqdır. Onun orqanizmi Yerdəki insanlardan xeyli fərqlənəcəkdir. Xarici görünüşləri müasir insanlara oxşayacaqdır. Lakin tənəffüs, həzm, qan-damar sistemləri tamamilə fərlənəcəkdir. Yeni insanın tənəffüs və həzm sistemi birlikdə fəaliyyət göstərəcəkdir. Qidalanma yalnız qazlar vasitəsi ilə baş verəcəkdir. Yəni tənəffüs orqanları havadan qazları qəbul edəcəkdir. Qəbul olunmuş qazlar hüceyrəni həm qidalandıracaq, həm də tənəffüs prosesinə sərf olunacaqdır. Ona görə də ifrazat sistemi olmayacaqdır. Yeni insanın orqanizmində qan və ürək olmayacaqdır. Yalnız arterial damarlar mövcud olacaqdır. Damarlarda qan yalnız bir istiqamətdə hərəkət edəcəkdir. Qazlar hərəkət etdikcə toxumları və hüceyrələri qidalanacaqdır. Hüceyrələrin sitoplazmasında, orqanoidlərdə elə maddələr olacaqdır ki, onlar zülallar sintez edəcəkdir. Bütün bu hadisələr çox mürəkkəb proseslərdir və hamısını izah etmək mümkün deyildir. Təkamül etmiş insan hidrogendən həm tənəffüs, həm də qida mənbəyi kimi istifadə edəcəkdir. Onun orqanizminin bioloji quruluşu buna imkan verəcəkdir. Yeni insanın eşitmə orqanı çox yüksək səviyyədə inkişaf etmiş olacaqdır. Fəzadakı bütün maqnit dalğaları qəbul edib cavab reaksiyası verəcəkdir. Onun hər hansı texniki cihaza ehtiyacı olmayacaqdır. Bir-biri ilə məsafədən asılı olmayaraq əlaqə saxlaya biləcəklər. Yer üzündəki insanlarla əlaqə yaradacaqlar. Onların hərəkət sürəti çox yüksək olacaqdır. Təqribən elektronun hərəkət sürəti ilə kosmik fəzanın hər hansı nöqtəsində ola biləcəklər. Bizə məlum olan təkamülün hərəkətverici qüvvələri onlara aid olmayacaqdır.

Elm və Təhsilin Əsasları **XIV Beynəlxalq Elmi Konfrans**
01 iyul 2025 / 78-81
Fundamentals of Science and Education **XIII International Scientific Conference**
01 july 2025 / 78-81
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

Onların orqanizmləri hazırda elmə məlum olmayan qüvvələrin təsiri ilə daim inkişaf edəcəkdir. Həmin insanlar yaşayış uğrunda mübarizənin nə olduğunu dərk etməyəcəklər. Ona görə də onların bir-birləri ilə münasibəti Yer üzlərindəki insanlardan tamamilə fərqlənəcəkdir. Onlar yalnız Kainatın sirlərini öyrənmək haqqında fikirləşəcəklər. Bir-birlərinə kömək etmək haqqında düşünəcəklər. Yeni təkamül etmiş insanın orqanizmi, onun hüceyrələri Kainatın hansı nöqtəsində olursa olsun, həmişə təkamül edəcəkdir. Yəni həm inkişaf edəcək, həm də yeni mühitə uyğunlaşacaqdır. Bu bir qanundur. Bu qanundan kənarda heç bir canlı orqanizm qala bilməz. İnsanın təkamülü çox mürəkkəb məsələdir. Hər hansı bir yazıda onu işıqlandırmaq və ya izah etmək mümkün deyildir. Bu yazıda mən həmin məsələnin çox kiçik hissəsini izah etməyə çalışdım. Qeyd etdiklərim mücərrəd, fantastik, başa düşülməsi çətin olan təsirini bağışlaya bilər. Mən öz fikirlərimin, düşüncələrimin düzgünlüyünə inanıram. Öz münasibətini bildirmək istəyən hörmətli oxuculara əvvəlcədən minnətdarlığımı bildirirəm.

Elm və Təhsilin Əsasları **XIV Beynəlxalq Elmi Konfrans**
01 iyul 2025 / 82-85
Fundamentals of Science and Education **XIII International Scientific Conference**
01 july 2025 / 82-85
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

TEXNİKA ELMLƏRİ
TECHNICAL SCIENCES

Muxlisakhon Begmatova
Fergana State Technical University
PhD student
https://orcid.org/0009-0006-7825-7916
muxlisa_begmatova@mail.ru

Intelligent Control of Off-Grid Pv-Bess Systems Based on Artificial Intelligence

Keywords: *photovoltaic system, energy storage system, artificial intelligence, machine learning, off-grid power system, intelligent control, optimization*

Açar sözlər: *fotovoltaik sistem, enerji saxlama sistemi, süni intellekt, maşın öyrənməsi, avtonom enerji sistemi, intellektual idarəetmə, optimallaşdırma*

In recent years, the widespread deployment of photovoltaic (PV) systems for off-grid power supply in remote areas has significantly increased. One of the major challenges of these autonomous PV systems is the high fluctuation of energy generation due to changing weather conditions and the high cost and limited lifespan of battery energy storage systems (BESS).

To ensure a stable power supply and improve the efficiency of solar energy utilization, intelligent control strategies capable of real-time forecasting and optimized energy management are required. In this context, the use of artificial intelligence (AI) methods, especially machine learning algorithms, has become

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

an effective solution for building sustainable and reliable off-grid energy systems.

The aim of this study is to develop and evaluate an intelligent control system based on artificial intelligence to optimize the charge-discharge processes of BESS integrated with a PV system.

The proposed intelligent algorithm includes the following main steps:

- Short-term solar power forecasting based on historical meteorological data using machine learning models.
- Load demand forecasting on a daily and hourly basis considering consumer behavior.
- Optimization of battery charging and discharging cycles to extend battery life and reduce system losses.
- Real-time automated decision-making based on the state of charge of batteries and solar radiation levels.

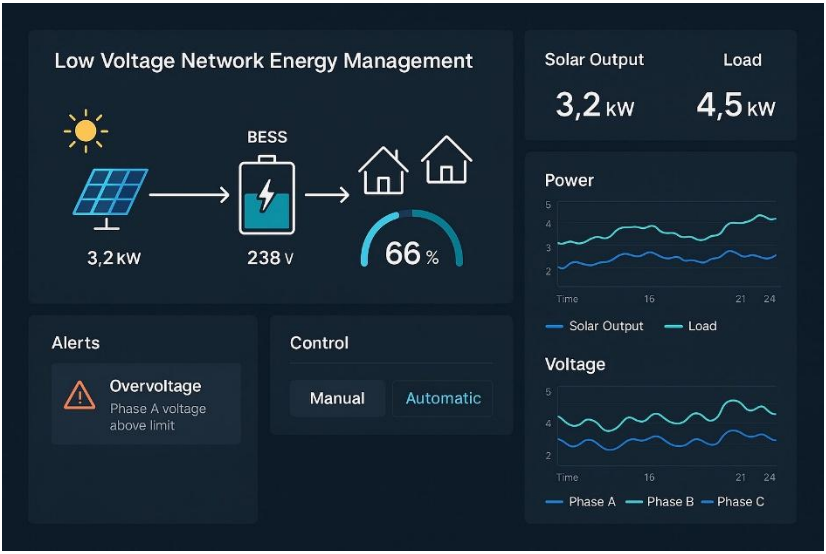

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

Figure 1. Low-voltage network energy management system

This figure presents a schematic of a low-voltage network energy management system, emphasizing monitoring and control capabilities. Solar PV generation (3.2 kW) is coupled with a 238 V battery energy storage system (BESS), currently at 66% state-of-charge. The system supplies a 4.5 kW load. The dashboard visualizes real-time power output from the PV array and load demand, alongside phase voltage measurements. An overvoltage alert for Phase A highlights the system's ability to detect anomalies. The system's operational mode can be selected between manual and automatic, providing avenues for both user intervention and autonomous optimization.

The mathematical model of the off-grid system is based on the following energy balance equation:

$$P_{PV(t)} + P_{BESS(t)} = P_{Load(t)} + P_{Loss(t)}$$

where: $P_{PV(t)}$— PV system power generation at time t, $P_{BESS(t)}$— power supplied or absorbed by the BESS at time t, $P_{Load(t)}$— consumer load at time t, $P_{Loss(t)}$— system energy losses at time t.

A simulation model was developed using MATLAB/Simulink with the application of Fuzzy Logic and ANFIS methods. The simulation considered various scenarios of solar radiation changes, battery state of charge, and variable consumer loads.

The simulation results confirmed that AI-based intelligent control can:

Elm və Təhsilin Əsasları **XIV Beynəlxalq Elmi Konfrans**
01 iyul 2025 / 82-85
***Fundamentals of Science and Education* XIII International Scientific Conference**
01 july 2025 / 82-85
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

- Reduce peak loads on batteries by 15-20%, which helps to extend their lifespan.
- Increase the efficiency of solar energy utilization by minimizing unused excess generation.
- Ensure stable power supply even during short-term solar irradiance fluctuations.
- Decrease the number of deep discharge cycles, which is critical for battery health.

Thus, the implementation of artificial intelligence-based control in off-grid PV-BESS systems can significantly improve reliability, economic efficiency, and energy sustainability for autonomous consumers.

Future work will focus on experimental validation of the proposed control method and comparative analysis of different intelligent algorithms (Fuzzy Logic, ANFIS, PSO) under real operating conditions of off-grid solar systems.

Elm və Təhsilin Əsasları **XIV Beynəlxalq Elmi Konfrans**
01 iyul 2025 / 86-89
Fundamentals of Science and Education **XIII International Scientific Conference**
01 july 2025 / 86-89
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

Mashkhurakhon Kholiddinova
Fergana State Technical University
PhD student
https://orcid.org/0000-0001-9954-2384
mashhuraxonxoliddinova@gmail.com

Using real operational data to train neural models for fault diagnosis in distribution networks

Keywords: *neural networks, distribution networks, short circuits, reliability of power supply, accident diagnostics, operational data, classification of short circuits, damage localization, intelligent control systems*

Açar sözlər: *sinir şəbəkəsi, paylama şəbəkələri, qısa dövrələr, enerji təchizatı etibarlılığı, qəza diaqnostikası, əməliyyat məlumatları, qısa dövrələrin təsnifatı, zərərin lokalizasiyası, ağıllı idarəetmə sistemləri*

In the context of digitalization of the electric power industry, the development of intelligent systems for monitoring and diagnosing emergencies in distribution networks is becoming particularly relevant (Allaev, Xoliddinov, Xoliddinova, 2025). One of the most promising directions is the use of neural networks capable of revealing hidden relationships between the parameters of modes and points of failure (Xaleddinov, Xoliddinova, 2025). However, the quality of such models directly depends on the composition, structure, and reliability of the training data.

The distance to the location of a single-phase short circuit is determined by:

Elm və Təhsilin Əsasları **XIV Beynəlxalq Elmi Konfrans**
01 iyul 2025 / 86-89
***Fundamentals of Science and Education* XIII International Scientific Conference**
01 july 2025 / 86-89
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

$$L_K = \frac{Im\left(\frac{U_\Phi}{I_0}\right)}{Im\left(Z_{УД}\cdot\frac{I_\Phi + kI_0}{I_0}\right)} \qquad (1)$$

where k is the compensation coefficient, U_Φ is the input phase voltage, I_0 is the zero sequence current, Im is the imaginary component, $Z_{УД}$ is the resistivity.

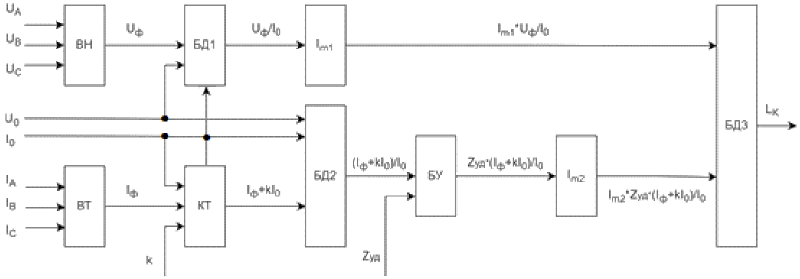

Fig. 1. Block diagram of the device for determining the location of damage according to (1)

Three phase voltages, three phase currents, voltage and current of zero sequences are supplied to the device. The input blocks VH and VH emit the voltage U_Φ and the current I_Φ of the damaged phase. The CT unit generates a compensated phase current $I_\Phi + kI_0$. The parameters of the monitored line are set by the compensation coefficient k and the resistivity $Z_{УД}$. Blocks BD1, BD2, and BD3 are blocks for dividing input values; I_{m1} and I_{m2} are blocks for allocating the imaginary part. In block Im1, the imaginary part of the complex (U_Φ/I_0) is formed in the numerator of expression (1). In block I_{m2}, the imaginary part of the complex is formed in the denominator of expression (1). In the division block BD3, the numerator is divided by the denominator of the expression (1) and a signal is generated proportional to the distance to the fault location.

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

This study examines the use of archives of operational information collected on overhead power lines with a voltage of 10 kV in real-world operating conditions (Ferghana region, 2023-2024) (Allaev, Xoliddinov, Xoliddinova, 2025). The data included current and voltage parameters before and after unbalanced short circuits, types of damage, and the topology of the network sections. Based on these data, a marked-up dataset was formed, classified by type (single-phase, two-phase, two-phase to ground) and the fault location.

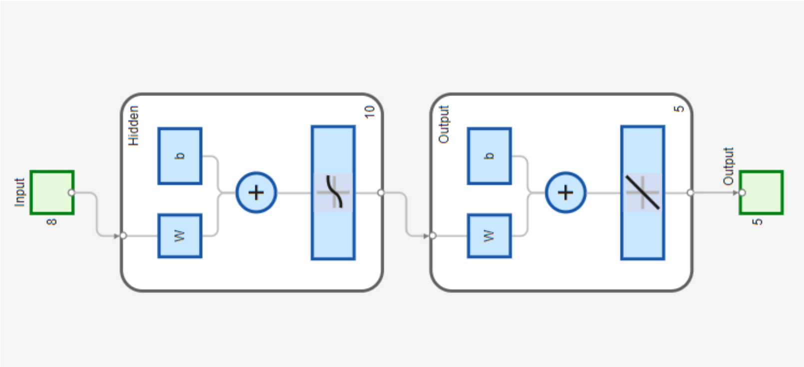

Fig. 2. Neural network architecture

The architecture of a multilayer perceptron with an "8-10-5" structure was used to build the model. The training was performed in a Matlab/Simulink environment with data divided into training (70%), validation (15%) and test (15%) samples. The model demonstrated high accuracy in classification and localization tasks, and the average error in determining the fault location was less than 100 m (Xoliddinova, 2025).

The results obtained confirm that the use of real operational data can significantly increase the reliability of neural network forecasts, which makes such approaches promising for

implementation in intelligent diagnostic systems of distribution networks. The work opens up opportunities for further integration with predictive maintenance systems and digital substations.

References

1. Allaev, K.R., Xoliddinov, I.X., Xoliddinova, M.M. (2025). Metodologiya otsenki effektivnosti raspredelitelnix elektricheskix setey. *"Elektrichestvo" nauchno-texnicheskiy jurnal*. №2, 2025 g., s. 4-14.
2. Xaleddinov, I.X., Xoliddinova, M.M. (2025). Modeling a block to determine the type of damage to a power line using Matlab. *Scientific Research International Scientific Journal*. 2025 / Volume: 5 Issue: 2 / 157-164. https://doi.org/10.36719/2789-6919/42/157-164
3. Xoliddinova, M.M. (2025). Neyronnie seti v zadachax opredeleniya vida i mesta nesimmetrichnix korotkix zamikaniy v liniyax elektroperedach napryajeniem 10 kv. *Respublikanskaya nauchno-Prakticheskaya konferentsiya "Energetika va energiya tejash muammolari"*, 13-14 Maya, 2025. s. 709-711.

Elm və Təhsilin Əsasları **XIV Beynəlxalq Elmi Konfrans**
01 iyul 2025 / 90-92
***Fundamentals of Science and Education* XIII International Scientific Conference**
01 july 2025 / 90-92
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

Сохиба Ганиева
Ферганский Государственный Технический Университет
https://orcid.org/0009-0000-7868-3970
mehribonuzb1@gmail.com
Мухриниса Набиева
Ферганский Государственный Технический Университет
https://orcid.org/0009-0002-9956-1731
muhrinisanabiyeva88@gmail.com

Внедрение технологии беспилотных летательных аппаратов для мониторинга сельскохозяйственных угодий и распыления пестицидов

Ключевые слова: *сельскохозяйственные БПЛА, прецизионное земледелие, мониторинг посевов, точное внесение пестицидов, мультиспектральная съемка, автономные системы, экономика сельского хозяйства*

Açar sözlər: *kənd təsərrüfatı İHA, dəqiq əkinçilik, məhsul monitorinqi, dəqiq pestisid tətbiqi, multispektral görüntüləmə, avtonom sistemlər, kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatı*

Keywords: *agricultural UAVs, precision farming, crop monitoring, precision pesticide application, multispectral imaging, autonomous systems, agricultural economics*

Современное сельское хозяйство переживает технологическую революцию, где особое место занимают беспилотные летательные аппараты (БПЛА). Эти технологии кардинально меняют подходы к мониторингу полей

Elm və Təhsilin Əsasları **XIV Beynəlxalq Elmi Konfrans**
01 iyul 2025 / 90-92
***Fundamentals of Science and Education* XIII International Scientific Conference**
01 july 2025 / 90-92
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

и внесению средств защиты растений, предлагая невиданные ранее точность и эффективность.

Актуальность внедрения агродронов обусловлена несколькими ключевыми факторами. Во-первых, это растущая потребность в увеличении продуктивности сельского хозяйства при одновременном снижении экологической нагрузки. Во-вторых, необходимость оптимизации использования ресурсов - воды, удобрений и пестицидов. И в-третьих, острый дефицит рабочей силы в агросекторе, особенно в период интенсивных полевых работ.

Технологии мониторинга с использованием БПЛА достигли значительного прогресса за последние годы. Современные агродроны оснащаются мультиспектральными и гиперспектральными камерами, позволяющими получать данные в различных диапазонах спектра. Анализ этих данных с помощью специальных индексов, таких как NDVI (Normalized Difference Vegetation Index), дает точную информацию о состоянии посевов. Тепловизионные камеры помогают выявлять участки с дефицитом влаги, а высокоточные RGB-камеры позволяют обнаруживать очаги болезней и вредителей на ранних стадиях.

Особого внимания заслуживают системы обработки полученных данных. Современные алгоритмы машинного обучения и искусственного интеллекта позволяют автоматически анализировать огромные массивы информации, выявлять проблемные зоны и даже прогнозировать развитие ситуаций. Это превращает обычный мониторинг в мощный инструмент прецизионного земледелия, где каждое решение принимается на основе точных данных.

В области распыления пестицидов и удобрений БПЛА демонстрируют не менее впечатляющие результаты. Конструкция современных агродронов включает несколько ключевых элементов. Несущая система, как правило, выполняется по мультироторной схеме с 6-8 винтами, что обеспечивает необходимую грузоподъемность (до 30-40 кг) и стабильность в полете. Система распыления включает бак для химикатов, насос высокого давления и набор форсунок с регулируемым распылением. Особое внимание уделяется системе навигации, где применяется RTK-GPS с точностью позиционирования до 1-2 см.

Экономические преимущества использования БПЛА в сельском хозяйстве очевидны. По данным исследований, применение дронов позволяет сократить расход пестицидов на 30-50% за счет точечного внесения. Значительно уменьшается воздействие на почву - отсутствует ее уплотнение от тяжелой техники. Скорость обработки увеличивается в 3-5 раз по сравнению с традиционными методами. Все это приводит к быстрой окупаемости оборудования - обычно за 1-2 сезона.

Перспективы развития агродронов выглядят чрезвычайно многообещающе. Одним из наиболее интересных направлений является разработка роевых систем, где группа дронов работает согласованно под управлением центрального алгоритма. Серьезные исследования ведутся в области увеличения автономности - как по времени полета (за счет новых источников питания), так и по интеллектуальным возможностям систем управления. Особое внимание уделяется интеграции БПЛА с другими элементами точного земледелия - метеостанциями, датчиками почвы, системами орошения.

Elm və Təhsilin Əsasları **XIV Beynəlxalq Elmi Konfrans**
01 iyul 2025 / 93-95
***Fundamentals of Science and Education* XIII International Scientific Conference**
01 july 2025 / 93-95
https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

Firuddin Əzizov
Bakı Mühəndislik Universiteti
magistrant
https://orcid.org/0009-0003-6969-7985
fezizov1@std.beu.edu.az

Metal konstruksiyadan birmərtəbəli sənaye binalarının dam sistemlərinin iqtisadi cəhətdən layihələndirilməsi

Açar sözlər: *dam örtükləri, metal konstruksiya, ferma, STAAD.PRO*
Keywords: *roof coverings, steel structures, truss, STAAD.PRO*

1994 Northbridge, 1995 Kobe, 1999 və 2023 Türkiyə zəlzələləri, seysmik aktiv ərazilərdə metal konstruksiyaların vacibliyini vurğulamışdır. Metal konstruksiyalar, homojen olmaları sayəsində dəmir-betona nisbətən daha sadə və effektiv davranır. Sürətli montaj, böyük aşırımların keçilməsi və yüksək müqavimət metalın tikintidə üstünlüyünü təmin edir. Sənaye binalarında, kran və mexanizmlərin olduğu yerlərdə metalın istifadəsi mühümdür. Seysmik dayanıqlıq və təhlükəsizlik nəzərə alındıqda, metal konstruksiyaların ekonomik və dayanıqlı layihələndirilməsi struktural təhlükəsizliyi və performansı artırır. Yuxarıda yazılanlardan yola çıxaraq birmərtəbəli sənaye binalarının dam sistemlərinin iqtisadi cəhətdən layihələndirilməsi işi də inşaat mühəndisliyində önəmli bir yerə sahib olmaqdadır. Praktikada tətbiq olunan metal konstruksiyadan yığılan dam sistemləri: Trapeziya tipli,

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

Üçbucaq tipli “V” şəkilli, Üçbucaq tipli tərs “V” şəkilli, Rigel tipli, Toniz tipli, Düz müstəvidə fəza tipli olaraq ifadə edilə bilər.

Bu çalışmada da inşaat mühəndisliyində istifadə olunan proqramların akademik versiyasından faydalanaraq çalışmalar aparılmaqdadır. İlkin olaraq modellənən bina ölçüləri və dam sistem tipləri aşağıda şəkillərdə verilmişdir. Bu bina tamamlandıqdan sonra sırası ilə yuxarıda adları sadalanan dam sistemləri eyni struktural sistem üzərində modellənmişdir. Elmi-praktiki həyatda əsas olaraq tətbiq edilən dam sistemləri Şəkil 1-də verilmişdir.

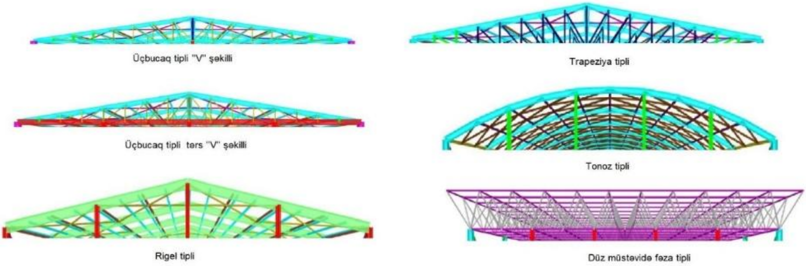

Şəkil 1. Tipik dam örtükləri

Planda ölçüləri 40x20m olan və yüksəkliyi (h)= 11.20m, və 24x18m olan və hündürlüyü (h)= 8.60m olan birmərtəbəli sənaye binalarının analizləri aparılmışdır. Bu analizlərdə Şəkil 1-də qeyd edilən dam örtükləri ilə modelləmə (toplamda 12 model) aparılmışdır. Adı keçən bina Şəkil 2-də göstərilmişdir. Hesablamalarda beynəlxalq standartlara istinad edilmişdir. Analizlərdə həddi hallar nəzəriyyəsi əsas alınmışdır və yük kombinasiyaları ona uyğun olaraq seçilmişdir. İstifadə olunan proqram vasitəsi ilə geometrik model qurulmuş, material, profil en kəsikləri proqrama girilmiş, yüklər verilmiş, dayaq nöqtələri seçilərək analiz edilmişdir. Standart tələblərinə görə analizlər yoxlanılmışdır. Bu çalışmada müqayisə analizlərinin aparılması

https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIV

üçün binaların eyni yüklərə məruz qalması əsas alınmışdır. Bunun üçün zəlzələ, külək, qar və hərəkətli yüklərin eyni əsaslı olması məqsədi ilə tikinti zonası Bakı şəhəri seçilmişdir.

Proqram vasitəsi ilə aparılan 12 ədəd analiz və layihələndirmə işlərinin nəticəsi olaraq, dam örtüklərindən gələn ağırlıqlar incələnmişdir. Hər iki tərəfə mailli olan trapesiya tipli dam örtüklərinin ağırlıqları digər dam örtük systemlərinə görə daha aşağı çıxmışdır. Binanın bütün ağırlığının müqayisəsi aparıldığında isə üçbucaq tərs "V" şəkilli sistemdə ağırlıq digərlərinə nisbətdə daha böyük çıxmışdır. Külək yükündən qaynaqlanan horizontal yerdəyişdirmələr isə tonoz tipli sistemlərdə daha kiçik nəticələr vermişdir.

Şəkil 2. Birmərtəbəli sənaye binası

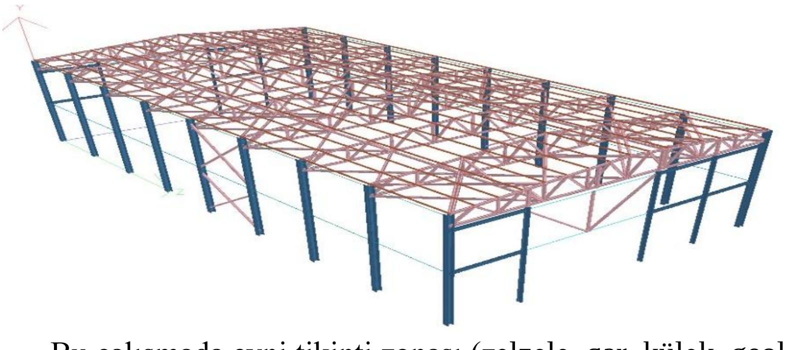

Bu çalışmada eyni tikinti zonası (zəlzələ, qar, külək, geoloji parametrlər) seçilərək analizlər aparılmış və birmərtəbəli sənaye binalarında dam sistemlərinin müqayisəsi ortaya qoyulmuşdur. Mövzunun genişləndirilməsi məqsədi ilə gələcəkdə fərqli zonalarda yerləşən birmərtəbəli və çox mərtəbəli sənaye binalarının dam sistemləri müqayisə edilə bilər.

İÇİNDƏKİLƏR
CONTENTS

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR
HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Ayşən Məmmədrzayeva
Ədəbiyyatın elm sahəsi kimi təhsildə rolu: şəxsiyyətin formalaşmasına elmi və pedaqoji baxış 9
Zumradkhan Khatamova
The Problem of Income on the Foundation Properties in the Financial System of the Kokand Khanate 13
Sədaqət İsgəndərova
Şagirdlərdə şüurlu intizam tərbiyəsinin formalaşdırılması 17
Könül Əzizova
İngilisdilli reklamlarda təsir vasitələri: verbal və qeyri-verbal ünsiyyətin gender əsaslı analizi 22
Rahibə Əbdülhəsənova
Ekoloji davamlılıq və investisiya maneələri: Azərbaycanda yaşıl iqtisadiyyatın tətbiqində təhlil 25
Mahmood Athar Azhar
Üçtərəfli əməkdaşlıq modeli: Azərbaycan – Türkiyə – Pakistan münasibətlərinin yeni mərhələsi 29
Zərifə Musayeva
Müasir təlim metodları və onun tətbiqi təcrübəsindən 33
Səadət Quliyeva
Milli mənəviyyatımızda dilin rolu 37
Enes Yıldırım
Türkiyənin Cənubi Qafqaz siyasətinin Avropa Birliyinə təsirləri 39
Kəmalə Əfəndiyeva
Azərbaycan – Ermənistan münasibətlərinin Mərkəzi Asiya respublikalarının xarici siyasətinə təsiri 42

Aytac Şadiyeva
44 günlük Vətən müharibəsinə Koreyanin mövqeyi 45
Şəlalə Əliyeva
Xarici dilin tədrisində sosial medianın rolu 49
Banovsha Azizli
Degrees of Comparison of Adjectives 52
Fatma Əmirova
Azərbaycan və alman dillərində ixtisar olunan və qısaldılan sözlərin yazılış qaydaları haqqında 55
Gülöyşə Əhmədzadə
Azərbaycan filologiyasında monoloji nitqin tədqiqi xüsusiyyətləri 58
Раънохон Абдуллаева
Перспективы и участие Узбекистана в Организации Тюркских Государств: анализ с современной точки зрения 61
Aysu Musayeva
Türkiyənin müasir siyasi vəziyyətinin ada turizminin inkişafına təsiri 65

TƏBİƏT ELMLƏRİ
NATURAL SCIENCES

Gumru Balakhanova
The Impact Of Urbanization And Climate Change On The Prevalence Of Fungal Diseases In Human 69
Nailə Əliyeva, Məhəmməd Quliyev
Culfa maili düzənliyinin landşaftlarının tədqiqinə dair 73
Cəmilə Tağıyeva
Nəhəng qantəpər (*Cephalaria gigantea*) bitkisinin tibbi əhəmiyyəti 75

Tahə İbrahimov
İnsanın yenidən təkamülü mümkündürmü? 78

TEXNİKA ELMLƏRİ
TECHNICAL SCIENCES

Muxlisakhon Begmatova
Intelligent Control of Off-Grid Pv-Bess Systems Based on Artificial Intelligence 82
Mashkhurakhon Kholiddinova
Using real operational data to train neural models for fault diagnosis in distribution networks 86
Сохиба Ганиева, Мухриниса Набиева
Внедрение технологии беспилотных летательных аппаратов для мониторинга сельскохозяйственных угодий и распыления пестицидов 90
Firuddin Əzizov
Metal konstruksiyadan birmərtəbəli sənaye binalarının dam sistemlərinin iqtisadi cəhətdən layihələndirilməsi 93

Redaksiyanın ünvanı
AZ1073, Bakı şəh.,
Mətbuat prospekti, 529,
"Azərbaycan" nəşriyyatı, 6-cı mərtəbə
Tel.: +994 99 807 67 68
+994 99 808 67 68
e-mail: bek.tedqiqat@aem.az

Editorial address
AZ1073, Baku,
Matbuat Avenue, 529,
"Azerbaijan" Publishing House, 6th floor
Phone: +994 99 807 67 68
+994 99 808 67 68
e-mail: bek.tedqiqat@aem.az

İmzalandı: 24.06.2025
Onlayn çap: 01.07.2025
Kağız formatı: 60x84, 1/16
H/n həcmi: 6,2 ç.v.
Sifariş: 65

aem.az saytında çap edilmişdir
Ünvan: Bakı şəh., Mətbuat prospekti, 529,
"Azərbaycan" nəşriyyatı, 6-cı mərtəbə
Tel.: +994 12 510 63 99
e-mail:zengezurda1868@mail.ru

Signed: 24.06.2025
Online publication: 01.07.2025
Format: 60x84, 1/16
Stock issuance: 6,2 p.s.
Order: 65

It has been published on aem.az
Address: Baku city, Matbuat Avenue, 529,
"Azerbaijan" Publishing House, 6th floor
Phone: +994 12 510 63 99
e-mail: zengezurda1868@mail.ru